

Ագրիւրի լուսերամ

ՏԵՄԵՐ. № 282

Լոյս է տեսնում ամբարք մի անգամ կիրակի օրերը

№ 18 կիրակի մայիսի 20

տասներկուերորդ տարի 1901

ՇԱՐՈՒՆԱԿԻՈՒՄ Է 1901 Թ. ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Աղբիւրի տարեկան գինը 3 ռուբ. Տարազինը 6 ռուբ.

Հասցի՝ Тифлис, редакция иллюстр. жур. АГБУРЪ-ТАРАЗЪ կամ Tiflis (Caucase) Réd. des jour. Agbur et Taraz

ԳԵՐՄԱՆՆԵՐԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

VI

Չանազան քաղաքներում մեր ուսանողները փորձել են կազմել ուսանողական ընկերութիւններ ներքին նպատակներով — նպատակ ուսանողների մրտաւոր շփմանը: Այստեղից-այնտեղից մինչև անգամ ցանկութիւն է արտայայտած եղել, աշխատել զրական թարգմանութիւններով ծանօթացնել Հայ Հասարակութեանը Եւրոպայի Հետ և ընդհակառակը: Սակայն բնական է, որ այս ինքը ըստ ինքեան դեղեցիկ ցանկութիւնը միշտ մնացել է առանց իրագործութեան, որովհետև ուսանողը առանց այն էլ բաւականաչափ պարտաւորութիւններ ունի դէպի իր անմիջական զիտական նպատակները:

Թէ ո՞րն է եղել Գերմանիայում այդպիսի ընկերութիւններից ժամանակակից կարգով առաջինը — յայտնի չէ: Գուցէ Լէյպցիգինը. 1885 թ. այստեղ կազմեց «Հայ ճեմարանական ընկերութիւն» (Armenischer Akademischer Verein ¹²⁾): Բոլոր ըն-

կերութիւններից Լէյպցիգինը միակ ճեմարանական ընկերութիւնն է. «ճեմարանական» խօսքը շատ պատուաբեր ախտոյս է հաշուում, որովհետև այդ տեսակի ընկերութիւնները գտնւում են Համալսարանական վարչութեան Հովանաւորութեան տակ. օրինակ, որքան մեզ յայտնի է, որոշ դէպքերում ուսանողութիւնը կարող է յարաբերութեան մէջ մտնել «ճեմարանական» ընկերութեան անդամի Հետ միայն Համալսարանի վարչութեան միջնորդութեամբ: Ճեմարանական ընկերութիւնները ունին որոշ իրաւունքներ զանազան ընդհանուր ուսանողական գործերում, պատգամաւորներ են ուղարկում այն կամ այն Հանդիսի առթիւ և այլն: Արտաքին, կերպով ընկերութիւնները տարբերւում են այն ժապաւէտների գոյներով, որը կրում են անդամները իրանց վրայ ¹³⁾: Բացի պատուի տեսակէտից ընկերութիւնը ճեմարանական գարձնելն ունի և այն յարմարութիւնը, որ զբաղւում ընկերութեան գոյութիւնն ա. ելի երկարատև է դառնում, անդամները ամեն կերպ աշխատում են ընկերութիւնը մնայուն դարձնել ար-

¹²⁾ «Ճեմարանական» է դարձել ընկերութիւնը ոչ 1885 թ., այլ աւելի ուշ:

¹³⁾ Լէյպցիգի ճեմարանակ. ընկ. տեղեկացել է իր գործերի համար Վենետիկի Միջիմարեանների մօտ:

դէն ձեռք բերած տնտեսական և իրաւունքներից, չբարկւելու էամար: Բերլինի Հայ ուսանողները մի քանի անգամ դիմել են Համալսարանական վարչութեան խնդիրքով ճեմարանականացնել իրանց ընկերութիւնը, սակայն միշտ առանց հետեւանքի: Համալսարանները առհասարակ խուսափում են ճեմարանականացնել օտարացիների կաղմակերպութիւնները, նամանաւանդ պրուսական Բերլինում, իսկ այն բացառութիւններից, որը տալիս էր Բերլինի Համալսարանի վարչութիւնը մերժելով Հայ ուսանողների յիշեալ խնդիրքը, ուղղակի երևում էր, որ վարչութիւնը յատկապէս անյարմար է համարում ճեմարանականացնել ռուս հպատակների ուս. ընկերութիւնները:

Լէյպցիգի ուս. ընկերութիւնը ոչ մի ժամանակ չէ կրել որոշ կուսակցական գոյն այն չափով, ինչպէս օրինակ Բերլինի ընկերութիւնները: Դա բացատրելի է երևի նրանով, որ ճեմարանական ընկերութիւնը, ինչպէս փոքր ի շատէ աւելի պաշտօնական ընկերութիւն պիտի անշուշտ մատչելի լինի անխորտիւր ամենքի համար: Աշխարհայեցողութեան միայն սուր տարբերութիւնն է ստիպել ումանց հեռու պահել իրանց այդ ընկերութիւնից, օրինակ, աստուծաբաններին: 1898/99 ձմեռային սեմեստրին ճեմ. ընկերութիւնը, ունեցել է 9 անդամ. կարգացած է եղել 12 դասախօսութիւն, ու ոնցից 3 կարգացել են դերմանացիք:

Բացի Լէյպցիգի ուս. ընկերութիւնից, կան ընկերութիւններ նաև Բերլին և մի քանի ուրիշ քաղաքներում, թէպէտ հարկաւոր է աւելացնել, որ բացի Լէյպցիգից և Բերլինից, մնացած տեղերում թէև գոյութիւն են ունեցել որևէ ընկերութիւններ, նրանք մի սեմեստրից աւելի երկար չեն տևել. ուսանողների սակաւութիւնն է եղել գլխաւոր և զուցէ միակ պատճառը, չհտաքրքիր է, թէ երբ է կաղմակերպւել առաջին ուսանողական ընկերութիւնը Բերլինում: Կարծեմ, սխալած չեմ լինի ասել, որ դա պատահել է 1891 թ., երբ մի երկու պարոն նւիրեցին Բերլինի ուսանողութեանը մօտ 600 մարկ, որպէսզի չքաւոր ուսանողները հարկաւոր դէպքում կարողանան փոխադարձաբար օգտուել այդ գումարից: Այդ ընկերութեան հիմնելու հէնց առաջին օրերից արդէն անհամաձայնութիւններ ծագեցին, թէ դաղափարական և թէ անձնական: Վերջինը հարկաւոր է վերագրել ոչ այնքան այն ժամանակաւ ուսանողների բնաւորութեան առհասարակ, որքան մի քանի անձնաւորութիւնների կրքոտ տեմպերամենտին: Այդ ընկերութիւնը երկարատեւ չ'եղաւ, որովհետև ինչպէս բոլոր առաջին ընկերութիւնները նա ամփոփում էր իր մէջ Բերլինի բոլոր Հայ ուսանողները, ինչ ուղղութեան և գործի էլ նրանք պատկանէին: Ընտրողներ չըկային, ընկերութեան ղեկերը բաց էին անխորտիւր ամենքի համար, ով որ ուսանում էր քաղաքիս բարձրագոյն դպրոցներից մէկի մէջ: Այդպէս էր և սրանից յետոյ հիմնւած ընկերութիւնների մէջ, սակայն այն զանազանութեամբ, որ սրանք ստեղծւելով համամիտների խմբով, ժամանակի ընթացքում արտադրեցին որոշ ուղղութիւններ, որի պատճառով հակառակորդները ինքները քաշւում էին ընկերութեան անդամ դրուելու:

Խօսուող առաջին ընկերութիւնը Բերլինում վերին աստիճանի բազմադոյն էր կղերականներ ու աբամատականներ, իգէալիստներ ու մառերիալիստներ, զաղափարականներ ու անձնականներ, «կուսարաններ» ու «հանգիստներ», «կեդաւորներ» ու «անկեղծներ» սրանք բոլորն էլ միևնոյն ընկերութեան անդամներն էին: Յիշում եմ այդ ընկերութեան ժողովները: Օրինակ, մի որևէ ռադիկալը զասախօսութիւն է կարդում, կամ ժողովին մի որոշ առաջարկութիւն է անում, կարելի էր վստահ լինել, որ իր դասախօսութեան իւրաքանչիւր տաս խօսքից մէկը անպատճառ մի խալթոց կրկնի «վարդապետականներին» կամ «յարմարողներին», իսկ իր առաջարկութիւնը պարզ կերպով ուղղւած է սրանց կամ միւս հակառակորդների դէմ: Կղերականները ականջները սրում են, «անձնականները» կշռում են այս կամ այն կողմից յաղթանակի շանտերը, իսկ մեծամասնութիւնը կնճռոտ ճակատներով և ջօնքերը կիտած ուշադրութեամբ հետևում են ղեկավարների խօսքերին, անդադար միջամտելով վիճաբանութեան. ծագում էր ահեղ բանավիճիւ, նախադաշի ծայնը խանձւում և բարձրանում էր այնպիսի աղմուկ, որ ըէստորանի ծառան գրեթէ վարանում էր սենեակ մտնել զարեջուր բաժանելու. ¹⁴⁾

Այդպէս շարունակել անկարելի էր: Անցան մի քանի ամիսներ և ընկերութեան գոյութիւնը 1891 թ. մարտին ընդհատւեց: Մնաց զանձարանը (ուսանողական անդամավճարների շնորհիւ նա սկսեց հե-

¹⁴⁾ Գերմանիայում ուսանողները իրանց ժողովներն անում են միշտ գարեջրատներում:

տղհետէ հարստանալ). որը շարունակեց պատկանել
Բերլինի բոլոր հայ ուսանողներին: Գանձապահը ա-
մեն մի սեմեստրի լիզըին և վերջին պարտաւոր է
հրաւիրել բոլոր հայ ուսանողներին իրանց հաշիւ
ներկայացնելու, իսկ երբ սկսեցին կազմել նոր ըն-
կերութիւններ և զղալի եղաւ պահանջ մի մարդ ու-
նենալ, որը հոգար ընդհանուր ուսանողական շահե-
լը, ուսանողները որոշեցին պարտաւորացնել այդ
դոնձապահին հրաւիրել ընդհանուր ժողովի Բերլինի
բոլոր հայ ուսանողներին այն դէպքերում, երբ հար-
ցը վերաբերում է Բերլինի ամբողջ հայ ուսանողու-
թեանը: Վերոյիշեալ առաջին ընկերութեան մէջ ա-
մեն անհաշտ հանդիսանում էին «մատերիալիստնե-
րը», այսինքն նիւթապաշտ վարդապետութեան հա-
մակրողները, որանք բնականին ուժեղ էին, բայց
չընալած դրան, ի սրտէ առեւալ «կոմպրոմիսը», սը-
րանք դեռ ընդհանուր ընկերութեան գոյութեան օ-
րին, մտածում էին բաժանել ու սեպհական ընկե-
րութիւն կազմել: Այդ ցանկութիւնը իրադրուեց
1897 թ. նոյեմբերի 10-ին: «Մատերիալիստիկական
ընկերութիւնը» զրեց իրան համար նպատակ՝ «ի
մի դումարի մատերիալիստիկական աշխարհայեցո-
ղութիւն ունեցող ուսանողների և մտքերի փոխա-
դարձ շփումով պարզել այդ աշխարհայեցողութեան
վերաբերող կէտերը», միջոց այդ նպատակին հաս-
նելու—ժողովներ ունենալ և կառ պահել Բերլինից
հեռացած ընկերների հետ»: Իր զարգացման դա-
դաթնակէտին «Մատերիալիստ. ընկերութիւնը» հա-
սաւ, որքան մեղ յայտնի է, 1897/98 ձմեռային
սեմեստրին, երբ իր անդամների թիւը հասաւ 17-ի:
Եթէ չըմուսնանք, որ այդ ժամանակ Բերլին ու-
սանում էին հազիւ թէ աւելի քան ընդամե-
նը 24 ուսանող, այն ժամանակ կարելի է ասել,
որ այդ միջոցին մատերիալիստ հայեցողութիւնը ուղ-
ղակի տիրապետում էր Բերլինի հայ ուսանողութեան
մէջ: Այդ սեմեստրին ընկերութեան ժողովներում եր-
կու անգամ աւելի շատ (16) դասախօսութիւն է
կարդացւում եղել, քան երկու յաջորդ սեմեստրնե-
րում միասին վերցրած: Օրինակի համար կըբերենք
մի քանի դասախօսութիւնների վերնագիրները. «Մեր
սպասելիքները բակտերիոլոգիական քիմիայից», «Բնա-
դիտութիւն և քաղաքատնտեսութիւն», «Գերմանա-
կան շկոլայի ազդեցութիւնը կովկասի կեանքի վը-
րայ», և այլն: Ի հարկէ իրանց դասախօսութեան
մէջ դասախօսները անց էին կացնում մատերիալիստ
գաղափարներ:

Գ. ՄԵԼԻՔ-ԿԵՐԱԳԵՐՁԵԱՆ

(Կըշարունակի)

Ա. Գ. Օ Թ Ք

«Ս մեղաւոր եմ, ներքի ինձ, Աստուծ,
Որ քո պատէրից երես եմ դարձնում.
Եւ անյոյս, անգոր, կեանքի տրդմի մէջ՝
Քո տաճ խաչը ինձ ծանր եմ գտնում:

Ո՛ր, մեղաւոր եմ, որ աղօտ սիրտս
Անարգ շրդթայով ես կապկապեցի,
Որ իմ անարատ ու անբիժ հոգիս
Մշիւարհի տրդմով ապականեցի:

Ես մեղաւոր եմ, որ նահանջեցի

Փրկութեան համար տաճ կուլի մէջ,

Որ արնով ցօղած «մըտքերի» սիրտն

Չուղեցի տանջւել, կուլ տալ անվերջ...

Ներքի ինձ, ո՛վ Տէր, որ ես չըկրցայ

Ամբոխի ծաղրը լուծեամբ տանել,

Որ իմ անյողողղ ու հոյր հոգուն

Մի անդուլթ մահով չըթողի մեռնել:

Ներքի ինձ, Փրկիչ, որ անփութ անցայ

Երբ որ անպարտին տեսայ անարգւած,

Կամ երբ ամօթխած ճշմարտութիւնը՝

Խնդրում էր լալով մի կտոր չոր հաց:

Բայց Տէր, ես կերթամ յանցանքըս քաւել,

Արիւնոտ խաչըս վերցնում եմ ահա.

Ամբոխ, մեկնիր ինձ փըշեղէն պըտակ,

Անվախ ես կերթամ դէպի Գողգոթա...

ՊԵՏՐ. ՄՈՃՈՈՒԵԱՆ

Ն Ի Ր Ի Ս Ն Ե

(Պատմաճ)

«Մ արդար, նուրբ և զօրեղ ԱՄԻՆ.— աղօթում
էր նա հոգեշունչ— դու ես այն միակ ամբոխի բալասա-
նը, որ միթարում է ճնշւած արգարին: Ճարտարախօսա-
կան կարողութեամբդ զինաթափ ես անում կատարու-
թեան և բռնութեան ամեն վճիռ, և մի անհուստութեան
համար՝ յանցաւոր մարդուն վերադաճնում ես իր երիտու-
սարգական մաքուր յոյսերը: Խաւարի կրծքի վրայ, հոգու
երեւակայական նիւթերով՝ կառուցանում ես դու այնպիսի

վաչեի, որոնք աւելի ղեղեցիկ են՝ քան Զիրազի հովիտները: Երազներով լի քնույ խորքերից վեր ես հանում գեղեցկութեան խաղկան տիպարներ և աչքի առաջ ես բերում անկույտի դէմքեր, որոնք սիրելի են մեզ... Դու, դու միայն ունիս արդարութեան կշիռը, դրախտի մուտքը, ով արդար, նուրբ և զօրեղ Ափիօն!...

Ամառնային արևի տակ, հին պատմութեան մէջ պարուրած, դողում էր սակայն ցրտից: Մութիայի նման չոր, կանաչ-սևագոյն դէմքով մի դէպք էր, որ կծկած քաղաքից քիչ հեռու գտնուող հողակոյտի մօտ, խամրած աչքերը տարածութեան մէջ մոլորւած՝ շրթունքներն էր միայն շարժում ու խուլ, դողող ծուն ձայնով անկույտ անկույտ անկույտ:

Տեսել էի նրան երբեմն քնաշրջիկի նման պատերի տակով անցնելիս և այժմ մօտեցայ:

Երբ վերջացրել էր այդ տարօրինակ ազդեցությունը, ուղիւստ ափիօնին, լուսն և գլուխը կրծքին՝ արձանացաւ:

— Զուգ չէ՞ այստեղ, հարցրի մեղմութեամբ:

Յնգւեց, գլուխը բարձրացնելով նայեց ինձ և ասաց.

— Յուրտ է... Աշխարհումս միշտ ցուրտ է...

— Մրսում ես միթէ:

— Տանջւում եմ միայն...

— Ո՞րտեղդ է ցաւում:

— Ոչ մի տեղ... և ամեն տեղ:

— Իսկ հիմա դու:

— «Ոչ-ոք»...

— Ոչ-հիմա:

— Այո:

— «Ոչ-ոք» գոյութիւն չունի, ասացի ես.— «Ոչ-ոք» անհասկանալի բան է:

— Եւ սակայն կնչ այդ էակը: Մենք ենք այդ—մոռացութեան և երազային նիւթերից կառուցւած վաչերի բնակիչներս... Դու չըզիտես ինչ է «Ոչ-ոք»:

— Չըզիտեմ:

Այժմ նա ուղղեց քիչ, գննեց ինձ երկար և մի րոպէի լուրջութեան յետոյ ասաց.

— Պատահել է քեզ շօշափել քո իսկ մարմինը և մատներիդ տակ չըզիտել ոչինչ. պատահել է՝ պարզապէս ուղեղդ և չըզիտել անտեղ ոչ մի միտք... և կամ զգալ՝ որ կարծես թեթեւացել ես մարմնիդ ծանրութիւնից և աննիւթ մի էակ ես. որ ոչ սրտի ճնշումն ես զգում, ոչ ուղեղի տանջանք և ոչ էլ մարմնի պահանջներ... Եթէ պատահել է—ահա այդ ժամանակ դու «Ոչ-ոք» ես...

— Զէ պատահել ինձ այդպիսի բան:

— Իսկ ափիօն ծխել ես երբէք:

— Ոչ:

Կծկեց ու խուլ և միաձայն՝ ասաց.

— Միթէ ցաւեր չունիս դու... Եւ կամ արդեօք, իմ «Ոչ-ոք» դառնալուց յետոյ մարդիկ սկսել են այլ ևս չուրթի, չըպատառոտել իրար. արդեօք այս աշխարհը փոխել է իր արարածները և եթերային, աւելի բարձր էակներ ծնել. արդեօք մարդիկ այլևս պէտք չունին մոռացութեան...

— Աշխարհը նոյնն է, ասացի—և դու ցէ աւելի վատթար դարձած:

— Ուրեմն դու պարզ ես, ասաց նա խստութեամբ.— ապուշ՝ որ շուրջդ նայում ես և ոչինչ չես տեսնում, որ ապրում ես իբր բոյս և տանջւել չըզիտես. սիրտդ ուրեմն ազատ է վէրքերից՝ որպէս դանդաղ ուղեղից... աչքերդ երևի կոյր են՝ թէ և տեսնում ես... Կամ գուցէ մի հարուստ իշխան ես՝ ցեխալի սրտով և ոսկեայ բիբերով... Դնան, ուրեմն անջնիցս և թող տուր ինձ տաքանալ...

Դէպիւր շփոթ ծխող էր և ըստ երևույթին ոչ միայն արևելեան այն տարօրինակ փիլիսոփայ-երագողներից, այլ և կեանքի դառնութիւնները ուսումնասիրած, գուցէ և խիստ տանջւած մարդ, որ ապաւէն էր գտել միմիայն մոռացութեան մէջ: Ազդեց զրաւել էր ինձ. վաղուց ուղում էի գտնել մի ափիօն ծխողի, որ կարողանար հետեւողաբար, առանց ցնորաբանութեան՝ պատմել ինձ ափիօնով արբեցողի զգացածը: Դտել էի ուղիւստ. չըհեռացայ:

— Ինչ. ասացի ես—միթէ մարդս անպատճառ պիտի տանջուի և պէտք ունենայ մոռացութեան:

Եւ նստեցի կողքին:

Քիչ լուսն և ասաց. առ հասարակ, երբ ես մի բան էի հարցնում, նա պատասխանելուց առաջ, միշտ մի րոպէ լուռ խորհրդածում էր և ապա խօսում:

— Մարդս թէ և անջնելու պէտք չունի, ասաց նա.— բայց տանջւում է. և այդ պատճառով նա պէտք ունի մոռացութեան:

Ուղում էի հարց տալ թէ ինչու մարդ տանջւում է, բայց նա իսկոյն շարունակեց.

— ...Մարդը «Մի բան» է («Չիգ») և այդ «Մի բանը» սիրում է ուտել իր ընկերին, տանջել իր եղբորը. այդ «Մի բանը» հրճւում է եղբոր տանջանքով, ծծում է նրա երջանկութիւնը. այդ «Մի բանը» Աստուծոյ բոլոր արարածների մրուրն է, որ սևացնում է իր շուրջը. այդ «Մի բանը» անբան ամուր կպած է իր կաշւին, որ իր գոյութեան համար յօշոտում է իր նմանին, հաճույքի համար պղծում Աստուծոյ աշխարհը, ընկերոջ արիւնի մէջ զովանում, եղբոր քրտինքով ուռճանում... Այդ «Մի բանը», որ կոչւել է «մարդ», ստոր է քան յետին սողունը, կատաղի է քան բորենին և անչափ ու ծարաւի՝ քան արիւնխում վաղրը. այդ «Մի բանը» գոյացնում է տանջանքը. և տանջողը, եթէ չէ կարող ինքն էլ տանջող դառնալ՝ պէտք ունի մոռացութեան...

Ապա քիչ լուսնուց յետոյ՝ աւելացրեց խուլ ձայնով.

— ...Այդ «Մի բանը» միշտ զգելի արարած է մանաւանդ, երբ քնած է...

— Երբ քնած է...

— Այո, երբ քնած է: Այն դրութիւնը, որին դուք «արթնութիւն» էք կոչում—դա ինքը քնածութիւնն է. արթնութիւնը՝ քնելն է. դարձնել՝ նշանակում է «Մի բանից» դառնալ «Ոչ-ոք»...

— Զեմ հասկանում:

— Զեմ հասկանալ, որովհետեւ քնած ես:

— Քնած եմ...

— Այո... ինչ ես տեսնում դու օրինակ կամ ինչ ըզ-

գո.մ... Ասացիր շող է. և սխալում ես, որովհետև մարդկանց պիղծ, եղբայրասպան շունչը սառեցնում է բնութիւնը: Ուտել ես ուզում—այդ նշանակում է որդու գազան ես. զոռւմ ես ատելութիւն կամ սէր դէպի որոշ ընկերներդ, դու կարող ես զայրանալ, խփել, կատաղել, արուն հոսեցնել, կարող ես մտածել թէ ինչպէս ճնշես եղբորդ, մերկացնես ընկերոջդ, լեցնես սնդուկդ մետաղով և այդ մետաղով թոյն պատրաստես տասնեակ նմաններիդ սպանելու համար... Ահա ուրեմն դու «Մի-բան» ես. ուրեմն դու քնած ես. քնած ու կատաղի, քնած ու գազան, քնած ու վայրենի, ստոր, լպիրշ ու կեղծաւոր...

Լուռ նայում էի դէրիշին, որ հայեացքը տարածութեան մէջ, խորունկ շեշտով ասում էր այդ բոլորը:

—Յետոյ. խօսեցրի ես—ուրեմն քնած եմ... Եւ երբ արդեօք կըզարթնեմ:

—Երբ «Ոչ-ոք» դառնաս, երբ դադարես «Մի բան» լինելուց: «Ոչ-ոք» մի էակ է, որ ոչ տանջւում է և տանջում, ոչ կեղեքւում է և կեղեքում և ոչ գազանաբար ուտում է իր նմաններին... «Ոչ-ոք» մի էակ է, որ խաւարի մէջ կանգնեցնում է լուսի պալատներ և այնտեղ հըրնւում իր նմանների բախտաւորութեամբ. «Ոչ-ոք» մի արարած է, որ իր կեանքում մի կաթիլ քրտինք կամ մի կաթիլ արիւն չունի ծանրացրած իր հոգու վրայ... «Ոչ-ոք» արթնում մարդն է, Աստուծոյ մեծ և բարձր էակը, որ միմիայն բարի է, բարի և բարի...

—Իսկ դու, դու «Ոչ-ոք» ես...

—Այժմ ոչ. Այժմ ես քնած ու տանջող «Մի-բան» եմ... բաց փոքր մի ևս և դարձեալ «Ոչ-ոք» կըլինեմ: Այժմ ես մի ճանապարհորդ եմ, որ հեռաւոր-երջանիկ աշխարհներից դուրս եմ շարժւել քնածների մէջ և այդ մի տեսակ քառութիւն է իմ անցեալ գազանութիւնների...

—Իսկ ինչ ես տեսնում դու այդ երջանիկ աշխարհներում. արդեօք այնտեղ «Ոչ-ոք»-ները չեն թշառացնում, չեն տանջում միմեանց...

—Երբէք... Այնտեղ «Ոչ-ոք» միմիայն ապրում է և ապրում առանց տանջանքի. պէտք չունի նա ուրիշների քրտինքի արդիւնքին և երջանիկ է իր «Ոչ-ոք»-ութեամբ և իր ազատ ու մաքուր հոգով:

—Պատմիր ինձ թէ ինչպէս ես գնում այդ աշխարհը և թէ ինչ ես տեսնում դու այնտեղ:

Դէրիշը նայեց ինձ. աչքերի մէջ մի վայրկեան փայլեց կենդանութեան նշոյլ:

—Դու էլ ուրեմն տանջւում ես. հարցրեց նա:

Տխուր՝ ժպտացի:

—Ուզում ես գնալ «այնտեղ»...

—Առաջ կուզէի լսել այնտեղի մասին:

—Ես քեզ կըպատմեմ:

Ու քիչ լռելուց յետոյ, սկսեց պատմել:

—...Այնտեղ ցածում, խօսեց նա հետզհետէ ոգեւորելով—Ցառերի մի խմբի տակ, սպիտակ վառնի մէջ պառկում եմ ես՝ չոգնած քնելուց ու տանջւելուց... պառկում եմ գետնի վրայ՝ գլուխս մօտ կանթեղի պատրոյզին ու նւիրական «բափուր»-ը ¹⁾ ձեռքիս: Դա այն խնկա-

մանն է, որի ծխի հետ մարդ սլանում է դէպի ձուռացութեան աշխարհը և «Ոչ-ոք»-ութեան բարձրութեանը հասնում: Եւ երբ ծխում եմ, եռացող ափիօնը չիշեցնում է իր հոտով՝ վառուղ շաքարն ու խնձորը—բաղցրութեան և անուշահոտութեան նւէրները, որոնց բուրմունքը հաճելի են բարձր էակին...

...Քառորդ ժամ դեռ ևս քնած եմ ես. դեռ տեսնում եմ շուրջս գազանների և արդարութիւնը շահագործող գժուճների չար դէմքերը... Եւ ապա, հետզհետէ, մարմինս սկսում է մի անբացատրելի հանգստութիւն ըզգալ. Թւում է թէ մտնում եմ մի նոր աշխարհ: Եւ այդ աշխարհի դուռն շէմքին դնում են ինձ կաթով լի աւազանի մէջ, ուր լողում եմ անվիշտ ու անցաւ... Մարմնիս ծանրութիւնը թեթեւանում է, հետզհետէ նա հին, ցընցոտի հագուստի պէս փոշիացած՝ ընկնում է և հոգիս մաքուր, «Ոչ-ոք» դարձած՝ ազատ սաւառնում է միայնակ ու ինքն-իրան միայն գոյութիւն ունեցող...

Եւ ես, «Ոչ-ոք» դարձած, լի բարութեամբ, լի կարեկցութեամբ ու անկեղծ մաքրութեամբ, կաթի աւազանից մտնում եմ վճիտ, գալջ ու անուշաբույր ջրերի մէջ, ուր լողում եմ մեղմիկ, առանց ջանքերի, լողում եմ առանց շարժելու, առաջ եմ գնում առանց ճիգ գործելու...

Ու վաղուցայ չիշողութիւններ, մաքուր, ազնիւ ու բարձր չիշողութիւններ, որոնք ջնջել էին մտքիցս, նորից գալիս են հոգիս վսեմացնելու... Ահա այն շքեղ երգը, որ մի անգամ միայն լսել էի նազելիս՝ լսում եմ դարձեալ, ծայրէ-ծայր լսում, ու հոգիս խաղաղ, լողում է ծփացող ջրերի վրայ, հոգիս պաշտօն ու սուր, ընդունակ է ամեն բան անելու, ամեն արցունք սրբելու, ամեն գազանի արիւնոտ ատամները կորզելու և ամեն զրկածի, ընկածի գրկելու, սրտիս սեղմելու... Զգում եմ որ պաշտառացած հոգիս տեսնում է սրանալ դէպի վեր և այնտեղից խօսել մարդկանց սիրոյ ու բարութեան, մեծ, վսեմ խօսքեր. զգում եմ որ անկեղծ և բարձր մտքեր չուզում են կուրծքս և բերանս երգում է ապագայ մաքուր և տանջանքներից զուրկ կեանքի գրաւները... Դուրստներ, որոնք ներշնչւած են անկեղծութեան, բարօրութեան և հաւասարութեան շքեղ երազներով... Եւ հեռուն, վարդագոյն հորիզոնի վրայ տեսնում եմ ապագայ մարդկութիւնը ներքին ազնութիւնից փալող ժպտուն դէմքերով, տեսնում եմ այն ամենը՝ ինչ լաւ է, ազնիւ է, արդար... Եւ հրճւում է հոգիս, սաւառնում տարածութեան մէջ ու բերանս երգում է այնպիսի երգեր, որոնք աւետում են ազատութիւն գերեալների, կեանք՝ թշառանքի, երջանկութիւն՝ տանջողների...

Այդպէս խօսեց դէրիշը և լռեց: Նրա աչքերը, կարծես բիբերից զուրկ, սևեռած էր հեռուն, անչափ տարածութիւն և կարծես այլ ևս ոչինչ չէր տեսնում այստեղ—մեր աշխարհի եղածներից:

Ծա էլ լուռ էի. դէրիշի խօսքերի ազդեցութեան տակ մի րոպէ ես էլ լռեցի. Յետոյ հարցրի մեղմութեամբ:

—Իսկ երբ զարթնում ես...

Ցնցւեց, բիբերը երևցին և նա ասաց:

¹⁾ Աֆրոն ծխելու գործիքը:

— Ի՞նչ... երբ քնում եմ...

Ապա խոր, տխուր շնչով մրմնջաց.

— Միայն տանջում եմ... Այն ժամանակ ես գրում եմ դժոխանքի մասին և բոլոր անբացատրելի տանջանքները, որ չեն կենդանանում մարմնի որևէ մասում, բայց ուտում — մաշում են ուղեղս, սիրտս... այն ժամանակ ցաւում է ամեն տեղ, բայց ոչ մի տեղ... Եւ ահա, տես... միմիայն մրսում եմ ու տանջում... Հատ սառն է մարդկային շունչը և շատ դարձելի... Հեռու գնա ինձինք... Մարդու ծնունդ է միմիայն տանջելու համար այս աշխարհում և երջանիկ կարող է լինել միայն այնտեղ, այդ հեռավոր — երազային բարձրութիւնների, այդ անձամոթութեան մէջ... Մարդիկ «Մի բան» է և երջանիկ է միայն այն ժամանակ, երբ «Ոչ-ոք» է...

— Իսկ դու ոչինչ չես ուտում, ոչինչ չես խմում:

— Ուտում եմ, խմում եմ... միմիայն տանջանք...

Երբ «Ոչ-ոք» եմ, այն ժամանակ ինձ ոչինչ պէտք չէ, որովհետեւ ստոմոքս չեմ ալի ևս, այլ հոգի...

— Բայց չէ որ ափիօնը կարող է միայն չորացնել և վերջ ի վերջո՞ւ մահացնել քեզ...

— Ափիօնը... նա է կեանքի ճանապարհը, նա է անձանթի վաղեմի մոտեցումը. եթէ ուզում էս ամբողջ, եթէ ուզում ես մոռանալ ափիօն ծխիր... Մոռանալ...

Ապա մէկէն խօսքը ընդհատեց և նույն խորուկով ու խուլ մրմնջելով սկսեց աղօթել.

— Ո՛վ արդար, նուրբ և աղիեցիկ ափիօն, դու, խաւարի կուրծքի վրայ, հոգու երևակայական նիւթերով կառուցանում ես այնպիսի վաշտեր...

Ոտքի ելա՞յ մեկ ելու:

— Մնա՛ւ բարեւ, «Ոչ-ոք» անացի նրան.

— Երթա՛ւ բարեւ, «Մի-բան»...

Դէպ լըն ինձինք երջանիկ էր. կարող էր մոռանալ...

Վ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

Վ. Դ. ԲԵԼԻՆՍԿԻ ԱԶԻԱՐՀԱՅԵՅՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

II

Հեգելն այդ միտքը շատ պարզ արտայայտել է իր «Փիլիսոփայութեան պատմութեան» դասախօսութիւններում: Վերջին փիլիսոփայութիւնը յախորդների հետեւանքն է, ոչինչ չէ կորել. բոլոր սկզբունքները պահպանած են: Ըստ ժամանակ պիտ անցնէր, մինչև որ բռնկէր մեր ժամանակակից փիլիսոփայութիւնը... Համաշխարհային ոգին երբեք կանգ չի առնում մի տեղում: Նա աստիճանաբար առաջ է ընթանում, որովհետեւ այդպիսի ընթացքով է կայանում մեր բնոյթը: Երբեմն թուում է, որ նա կանգ է առնում, որ նա երբեմն կորցնում է իր ձգտումը, դէպ ինքնագիտակցութիւնը¹⁾: Բայց այդպէս միայն թուում է. իսկապէս այդ միջոցին նրա մէջ տեղի է ունենում ներքին, խոր աշխատութիւն, որը

աննկատելի է մնում, մինչև իր հետեւանքներին հասնելը, մինչև հին հայեացքների կեղեի ոչնչանալը և մինչև որ նա վերստին երիտասարդացած ձեւերով առաջ ընթանայ: Համէլտն իր հօր ուրականին դիմելով բացականչում է. «Խլուրդ, դու լաւ ես փորում»: Նույնը կարելի է ասել և համաշխարհային ոգու մասին — նա լաւ է փորում...

Համաշխարհային ոգին խլուրդի նման խոր փորում է հին կազմի հիմքերը, կործանում է նրան, բարձրացնում նոր շէնքը, որը պիտ դառնայ իրականութիւն — անհրաժեշտութիւն:

Ուրեմն համաշխարհային ոգու առաջընթացութեան համար հարկաւոր տարրեր են՝ հինը կամ գոյութիւն ու նեցողը և նորը, այսինքն դրականը եւ բացասականը: Ահա դրանում է կայանում Հեգելի փիլիսոփայական նիւտէմը:

Սակայն Հեգելը միայն դիալեկտիկական սխառմի հիմնադիր չէր: Իր փիլիսոփայական սխառմը նա չափաւորաբեց իբրեւ բացարձակ «բեմադրութիւն» Բայց չէ որ, իրան Հեգելի դասելով, բացարձակ ճշմարտութիւնը կարող է գոյութիւն ունենալ միայն այն ժամանակ, երբ համաշխարհային ոգին կրճատնի իր զարգացման ամենավերջին աստիճանին — այսինքն ինքնադիտակցութեան:

Բացարձակ ճշմարտութիւնը արդէն գոյութիւն ունի: Ուրեմն համաշխարհային ոգին լանսի է իր ինքնագիտակցութեան և այդ պատճառով դադարել է զարգանալուց, որովհետեւ և նպատակն արդէն իրադարձւած է:

Բացարձակ սխառմը այդպիսով տանում է զէպի պահպանողական ծրագրեր և իսկապէս Հեգելը իր ժամանակակից Գերմանիայի սոցիալական կազմակերպութեան ջերմ պաշտպան հանդիսացաւ:

Դժուար չէ նշմարել Հեգելի փիլիսոփայութեան ներքին հակասութիւնը: Մի կողմից՝ դուրս է գալիս, որ համաշխարհային ոգու առաջընթացութիւնը անհրաժեշտ, անխուսափելի է, իսկ միւս կողմից, այդ ընթացքն կանգ է առնում:

Այդ ներքին հակասութեան հետեւանքն այն եղաւ, որ Գերմանիայում առաջ եկան զանազան կուսակցութիւններ աշակողմեան հեղեղականներից սկսած մինչև ծաղաւյնեղ ձախակողմեան՝ հեղեղականները: Այդ մասին երկար կանգ առնելն աւելորդ է. անհրաժեշտ է միայն աչքի առաջ ունենալ, որ աշակողմեան հեղեղականները, կամ պահպանողականները հասարակութեան դիալեկտիկական զարգացումը — համաշխարհային ոգու առաջընթացութիւնը — համարում էին անցած — գնացած երևոյթ, այսինքն ամբողջ անցեալ պատմութիւնը դրանով էին բացատրում: Նրանք ներկայ կազմը բացարձակ ճշմարտութիւն էին համարում:

«Ծաղաւյնեղ ձախակողմեան» հեղեղականները անբաւական էին ներկայ դրութիւնից, աստիճանաբար բացասում էին բացարձակ «սխառմը» և ընդունում հասարակութեան դիալեկտիկական զարգացման տեսակէտը...

Այդ երկու կուսակցութիւններից մինն էր պատկա-

¹⁾ Այդ է համաշխարհային ոգու նպատակը: Ընդգծումները մերն է:

նում Բէլինսկին իրականութեան հետ հաշտելու ժամանակ:

Սկզբներում նա աւելի հայտնի էր դէպի «բացարձակ սխտէմը»։ աւելի ճիշտն ասած՝ նա այդ շրջանում գտնուում էր վերոյիշեալ երկու հոսանքների միջև և չէր նկատում նրանց մէջ գոյութիւն ունեցող հակասութիւնները։ Այս նրա մէջ աւելի ու աւելի զարգացաւ «դիալեկտիկական սխտէմի» հասկացողութիւնը, մինչև որ այդ վերջին բնութագրող բացարձակ ճշմարտութեան հետ և յուսաբանեց ներքին փոխադարձ հակասութիւնը։ Գրանից յետոյ «բացարձակ ճշմարտութիւնը» վերջնականապէս կորցրեց իր նշանակութիւնը Բէլինսկու աչքում:

Այդ ամենը տեղի ունեցաւ 1840-41 տարիներում։ Այդ շրջանի մասին կըխօսենք յետոյ, իսկ այժմ տեսնենք թէ Բէլինսկին իր զարգացման այդ վաղիսում ինչ հայեացք ունէր արեւմտի մասին:

Նրա «Очерки Бородинскіго сраженія» չորսածի վերջում տեսած է. «Մենք կարծում ենք և համոզւած ենք, որ մեր զրականութեան միջից արդէն անհետացել է անհաշիւ «ախ ու ոխներով», հառաչանքներով, զարմացական նշաններով ու վերջակէտներով, առանց մի որևէ իմաստի խոր իղէան արտայայտելու շրջանը։ Արդէն անցնում է այն մեծ ճշմարտութիւնների շրջանը, որոնք արտայայտուում են անհիմն, զիկատորական փրօւնութեամբ, ոչնչով չապացուցւած, բացի կեղծ մտածողի անհատական կարծիքից, քմահաճ հասկացողութիւնից: Հասարակութիւնը սկսում է պահանջել ոչ թէ կարծիքներ, այլ մտքեր: Կարծիքը կամայական հասկացողութիւն է, որի հիմքն է «ի՛նչ այդպէս է՛ թուում» ասացածքը: Հասարակութեան ինչ գործն է; թէ ինչ և ինչպէս է թուում այս կամ այն պարոնին... Հարցը նրանում չէ, թէ ինչպիս է թուում, այլ նրանում է քե՛ր ի՛նչպէս ե՛րեականապէս: Իսկ այդ հարցը կարող է լուծւել ոչ թէ կարծիքներով, այլ միայն մտքերով:»¹⁾

Հետևապէս արեւմտը պէտք է առարկայօրէն (объективно) ըմբռնէ, իրականութիւնը առանց անհատական խառնուրդների, որովհետև անհատական ամեն մի կարծիք պատահական է:

Այդ պատճառով թէ իսկական պօզիտիւն և թէ փիլիսոփայութիւնը ոչ թէ թշնամանում են կեանքի հետ, ոչ թէ հակասում են իրականութեանը, այլ մարդուն հաշտեցնում են նրանց հետ, առաջ են բերում ներդաշնակութիւն: Իրականութիւնը խելացի է և մարդը պէտք է միայն հասկանայ նրան, որպէսզի սլահպանէ բարոյական ձգտումների հուսարակչութիւնը: Արեւմտի մէջ չափաւորապէս իղէա մտնող «բարոյական տեսակէտը» մեծ մոլորութիւն է: Զէկսպիր և Գեթթէ տաղանդաւոր գեղարուեստագէտներ են նրա համար, որ չափազանց օբեկտիւ, անկողմնապահ են: Արեւմտը — ասում է Բէլինսկին — իրականութեան պատկերացումն է. ուրեմն նրա նպատակն է ոչ թէ ուղղել, գեղեցկացնել այդ իրականութիւնը, այլ ցոյց տալ նրան ճիշտ և հարազատ կերպով...

1) Вѣд. соч.

Ֆրանսիական անգուսպ գրականութեան երկերը անբարոյական են, ոչ թէ նրա համար, որ ներկայացնում են պոռնիկութեան, արենախառնութեան, հայրասպանութեան և որդեսպանութեան զգուշի պատկերներ, այլ նրա համար, որ այդ երկերը մի առանձին սիրով կանգ են առնում այդ պատկերների վրայ և իրական կեանքի ամբողջութիւնից ընտրում են բացառապէս այդպիսի երևոյթներ...:

Գերմանական զրականութիւնը, որը ինչ էր օբեկտիւ բնագաղափարութեամբ, Բէլինսկուն շատ դուր էր գալիս, իսկ ֆրանսիական պօզիտիւն ընդհակառակը պոտիւ էր իր մակերևութային դատարկ բովանդակութեամբ:

Բանաստեղծը պէտք է իրականութիւնը ընդունէ իբրև ճշմարտութիւն, ուստի և նրա բոլոր աշխատութիւնների հիմքը պիտի կազմէ այդ ճշմարտութիւնը:

Այդ դէպքում ճշմարտութիւնը կոչւում է «կոնկրէտ իղէա»: Ձեռ պէտք է համապատասխանէ բովանդակութեանը: Ուստի եթէ կայ «կոնկրէտ իղէա», այն ժամանակ ամբողջ երջը պիտ գեղարուեստական լինի: Հակառակ դէպքում նա զրկւում է այդ ձևից:

Իսկ ինչ վերաբերում է պօզիտիւ նպատակին, պէտք է ասել, որ նա «իրանից, դուրս նպատակ չունի, նա ինքն ըստ ինքեան նպատակ է»...

Ահա այդպիսի գեղարուեստական պահանջների հիման վրայ Բէլինսկուն դուր էր գալիս Գոթթը, որը պատկերացնում էր իրականութիւնն առանց աղաւաղման, առանց աւելորդաբանութեան: Նրան դուր էր գալիս նաև Զէկսպիրը, որի Օտելլոն նա մատնացոյց էր անում իբրև դեղարուեստական ամբողջութեան օրինակ: Այդտեղ թէև խանդի իղէայով տողորւած ի միայն Օտելլոն, բայց միս անձերի գործողութիւնը լրացնում, ամբողջացնում է այդ իղէան: Զիլլերը նրան դուր չի գալիս: Նրա կարծիքով Զիլլերը նկարագրում է ոչ թէ իրականութիւնը, այլ պատմում է վերացական մտքի՝ վերաց սկան, անկենդան և ուրեմն հակաբանաստեղծական ձևակերպութեամբ:

Գրիբոյէզովի «Խելքից պատուհաս» կատակերգութեան առանձին մասերը Բէլինսկին համարում է գեղեցիկ, հեղինակին վերագրում է տաղանդ, բայց այնուամենայնիւ այդ երկը ամբողջութեամբ գեղարուեստական չի անւանում: Նրա մէջ պակասում է ամբողջութիւնը, որովհետև չըկայ օբեկտիւ նկարագրութիւն...

Հարկաւոր է նկատել, որ Բէլինսկին գեղարուեստի մասին ունեցած իր հայեացքներով առաջնորդւում էր ոչ թէ ուրիշների, այլ իր սեպհական կարծիքներով: «Նրբ հարցը արեւմտի և նրա հասկանալու մասին է — ասում է նա իր նամակներից մէկում (1838 թ.), ես համարձակ և և չանդուգն եմ և իմ համարձակութիւնն ու չանդուգնութիւնը հասնում են այն աստիճանին, որ նույն իսկ Զեդէի հեղինակութիւնը ինձ բաւարարութիւն չի տալիս... Ես խորը չարգում եմ Զեդէին և նրա փիլիսոփայութիւնը, բայց այդ չի խանգարում ինձ կարծել, որ նրա ամեն մի խօսքն ու կարծիքը անպայման ճիշտ և սուրբ չեն»:

III

1839 թ. Բէլինսկին տեղափոխւեց Պետերբուրգ. մի քանի ժամանակից յետոյ նրա հայեացքները փոփոխութեան ենթարկեցին: Բացարձակ ճշմարտութիւն բարոյող հեգելից նա անցնում է դիալեկտիկացի կողմնակից հեգելին:

Որոշ չափով չէ, թէ ինչն էր այդ փոփոխութեան շարժառիթը: Ենթադրում են, որ այստեղ գլխաւոր դեր խաղացողներ էին Պետերբուրգի իրականութիւնը և Գերցէնի հետ ունեցած խօսակցութիւնը: Պատմում են, թէ երբ Գերցէնը Բէլինսկուն հարցրեց՝ ուսուց իրականութեան մասին, վերջինս Գերցէնի հայեացքներին բոլորովին հակադիր պատասխան տւեց: Դրանից յետոյ նրանց շարաբերութիւններն առ ժամանակ խզւեցին:

Այդ խօսակցութիւնը, ի հարկէ, Բէլինսկու վրայ ազդեցութիւն ունեցաւ, սակայն մի շարք փաստերի հիման վրայ կարելի է համարձակ ասել, որ նրա ազդեցութիւնը Գերցէնի վրայ աւելի ուժեղ էր:

Իսկ ինչ վերաբերում է առաջին պատճառին, նա էլ իհարկէ կարող էր դեր խաղալ Բէլինսկու հայեացքների փոփոխման խնդրում. բայց այդ դերը չէր կարող առաջնակարգ շարժառիթ լինել:

Եւ իսկապէս՝ միթէ Բէլինսկին Մոսկւայում եղած ժամանակ ծանօթ չէր Ռուսաստանի իրականութեան հետ: Փաստերը միանգամայն հակառակն են ցոյց տալիս: Անկասկած մարդը իրականութեան հետ աւելի լաւ, աւելի մօտ ծանօթանում է այն ժամանակ, երբ իր անձի վրայ փորձում է նրա ծանր հարւածները, նրա անողոք ազդեցութիւնը: Իսկ Բէլինսկին այդ միջոցներում ամենաթշուառ դրութեան մէջ էր նիւթականապէս: Նա անգործ էր: Այլևս չըկար ոչ մի ամսագիր, որին նա աշխատակցել կարողանար: Ստիպւած էր պարտքով ապրել և միևնույն ժամանակ ապրուստ հայթայթել փոքր եղբօրն ու ազգականին: Ահա այդպիսի հանգամանքներում նա հաշտուեց դաժան իրականութեան հետ:

Իսկ միթէ տարբերութիւն կար Մոսկւայի ու Պետերբուրգի իրականութեան մէջ: Ի հարկէ ոչ:

Աւելի ճիշտ կրկին ենթադրել, որ Բէլինսկու հայեացքների փոփոխւելու հիմնական պատճառը հեգելի փիլիսոփայութեան վերոյիշեալ հակասութիւնն էր:

Եւ իսկապէս, Բէլինսկու միտքը անընդհատ աշխատում էր այդ փիլիսոփայութեան ուղղութեամբ, ուստի և նա շուտով նշմարեց, ըմբռնեց նրա հակասութիւնը. «Ես վաղուց կասկածում էի—ասում է Բէլինսկին Բոտկինին գրած նամակներից մէկում—որ հեգելի փիլիսոփայութիւնը թէև երևելի մոմէնտ է, բայց նրա հետևանքների բացարձակութիւնը ոչնչի պէտք չէ. աւելի լաւ է մեռնել, քան թէ հաշտւել նրա հետ»...

Ա. ԶՈՂՐԱՅԵԱՆ

(Կրճարունակելի)

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

I

(ԹԱՌԻՔ 1)

Երթ սկան հիմնարկութիւնը—գարոցը շատ մեծ դեր կարող է խաղալ այն դէպքում՝ երբ նոյն տեղում կայնաւ ընտանեկան կանոնաւոր դաստիարակութիւն, երբ լնտանիք և դպրոց ձեռք-ձեռքի տւած առաջ են գնում, մէկի արածը՝ միւսը չի քանդում:

Սակայն ինչ ասենք այնտեղերի համար, ուր ընտանիքն ինքը կարօտ է դաստիարակութեան, ուր մնաց թէ երեխային դաստիարակի. այդ դէպքում արդէն, երեխային կրթելու դժարին գործը ընկնում է դպրոցի և կրթական հաստատութիւնների վրայ:

Թաւրիզը, որ իր կրթութեան, առաջդիմութեան տեսակէտից այս մեր առաջ բերած վերջին տեսակին է պատկանում. այսինքն՝ շատ քիչ կրթւած ընտանիքներ ունի, որ կարողանայ իր երեխաներին կանոնաւոր կրթութիւն տալ մինչև դպրոց ուղարկելը, — այդպիսիների թիւը մատնետով կարելի է համարել, մեծ մասամբ տգէտ, կրթութեան մասին գաղափար անգամ չունեն և իրանց երեխային դպրոց ուղարկելով՝ ամբողջ յոյսը դնում են չիշեալ հիմնարկութեան վրայ: Ճիշտ է, այս դէպքում մեծ դեր ունի կատարելու դպրոցը, սակայն նա առանց ընտանիքի աջակցութեան՝ ոչ մի դրական հետևանքի չի կարող հասնել: Դպրոցը մաքուր ու ազնիւ սերմեր է ցանում երեխայի մատաղ սրտի մէջ, ընտանիքը պէտք է արդիւնաւորէ այդ սերմերը. երեխան դպրոցում հազիւ հինգ ժամ է մնում, այնինչ օրւայ մեծ մասը նա անց է կացնում իր տանը, ուրեմն և ինչ իրաւունքով մենք կարող ենք պահանջել ամեն բան դպրոցից:

Բայց վաշն եկել է այն հասարակութեան գլխին՝ եթէ դպրոցի, կամ կրթական որևէ հաստատութեան վարիչն էլ—իրան յանձնւած աշակերտ-աշակերտուհիների դաստիարակութիւնը նոյն չափով է հասկանում, ինչ չափով որ հասկանում է ընտանիքը. այսինքն՝ գաղափար չունի դաստիարակութեան մասին: Այս դէպքում արդէն աշակերտուհիները դառնում են մի տեսակ խաղալիկ, անմեղ գոհեր և ստիպւած են իրանց վարիչների անձնական կամայականութիւններին ենթարկւելու:

Մեղանում, — Թաւրիզում, բացի դպրոցներից, գրադարաններից և լսարանական ընկերութիւնների՝ կրթական հաստատութիւնների շարքումն են դրւած նաև «Արհեստանոց» կոչւած երկու հաստատութիւնները, որոնք խնամւում են երկու թաղերի կանանց բարեգործական ընկերութիւնների կողմից:

Թող ներէ ընթերցողը, որ այս հաստատութիւնների (արհեստանոցների) մասին ցանկանում եմ աւելի

1) Այս թղթակցութեան իւրիշ մասին, նոյն բաները կրկնող մի ուրիշ նամակ էլ ստացել ենք օրիորդներից իրանց-իսկ ստորագրութեամբ, որը աւելորդ ենք համարում տպել:

երկար կանգ առնել: Որովհետև այդ հիմնարկութիւնն է, որ մեզ պէտք է տալ կրթած մայրեր, մատաղ սերունդ դաստիարակողներ: զրանք են, որ պէտք է չեղաշրջեն մեր կեանքը, մեր ամբողջ յոյսը նրանց վրայ է: Սակայն տեսնենք թէ մեր այդ յոյսերին ու պահանջներին ինչ չափերով են բաւարարութիւն տալիս երկու արհեստանոցները:

Երկու թաղերումն էլ արհեստանոցն են մտնում մեր դպրոցներից աւարտած աշակերտուհիները: Այն մըտաւոր պաշարը, որ աշակերտուհին ստացաւ երկդասարանեան դասընթացից՝ մեզանում բաւական է համարում մայր կոչումը ստանձնելու համար: արհեստանոց մտնելով՝ նրանք դադարում են այլևս մտաւոր աշխատանքով ըզբաղելուց, այժմ արդէն սկսում է նրանց ձեռագործի սեզոնը: Արհեստանոց կոչւած հիմնարկութեան ամբողջ երեք տարւայ երկար ու ձիգ օրերի զբաղմունքը միմիայն ձեռագործն է: Եթէ էրանց սովորածը դատենք վիճակախաղի ժամանակ հրապարակ զրւած նիւթերով՝ կըտեսնենք որ դրանք շատ չնչին բաներ են,—այն ուսումը, որ երևում է այդ ձեռագործներից ուրիշ տեղերում, ինչպէս Թիֆլիսում, հազիւ 3—4 ամսւայ դասընթաց է հաշւում և դեռ աւելի բազմակողմանի կերպով են այնտեղ ծանօթութիւն տալիս ձեռագործի մասին: Զեռագործն ու կար ու ձեռն իր սեղում, բայց եւ մտաւոր կրթութիւնը այդ հասցասութեան մէջ առաջնակարգ տեղը պիտի գրաւի մեր կարծիքով:

Այս կողմից բացառութիւն է կազմում, այն էլ շատ ողորմելի չափերով, միմիայն Ատրպատականի Հայուհեաց ընկերութեան խնամքի տակ գտնւած արհեստանոցը, որ մտցրւած է շաբաթական երկու դաս—թաբանութիւն և հայոց լեզու: Ասեցի ողորմելի չափով, որովհետև ապագայ մօր կոչման համար պատրաստող օրիորդին կերակրել շաբաթական երկու դասի մտաւոր աշխատանքով շատ քիչ է: Մի շատ համակրելի սրոշում, որ արել էր չիշեայ ընկերութիւնը՝ դա այն էր, որ նա թոյլ էր տալ աշակերտուհիներին իւրաքանչիւր շաբաթ յաճախելու խարանական ընկերութեան դասախօսութիւններին: սակայն չըզիտէ ինչ պատճառով մի քանի դասախօսութիւններին կանոնաւոր կերպով իրանց վարժուհու առաջնորդութեամբ յաճախելուց յետոյ՝ չանկարծ ընդհատեց. այժմ ոչ վարժուհին է յաճախում դասախօսութիւններին և ոչ էլ աշակերտուհիները: Գալով Լիւաւայի արհեստանոցին, ոչ մի մխիթարական բան չենք կարող ասել: այնտեղ ոչ միայն առաջագիծութիւն չի նկատուում, այլ և յետադիմում է, եղածն էլ կորցնում:

1899/900 ուս-տարւայ Լիւաւայի դպրոցների շրջանաւարտ սանուհիները նոյն թաղի արհեստանոցը մտան բան սովորելու նպատակով: սակայն չանցաւ մի ամիս և գիտակցելով, որ միայն կար ու ձեռ չի կարող իրանց պահանջներին գոհացում տալ, միառժամանակ հիասթափւեցին: Կարճ ժամանակից յետոյ այդ օրիորդների մէջ միտք ծագեց դիմել Լիւաւայի ուսուցիչներից մէկին ընտանեկան դասախօսութիւններ կազմակերպել իրանց անհրաժեշտ նիւթի մասին, որը ուսուցիչը յարմար կըդատի:

Այս առիթով դիմեցին արհեստանոցի վարժուհի օր. Մ. Բոյեխանին միջնորդ հանդիսանալ այս գործը զուլս բերելու համար: բացի այդ օրիորդները խնդրեցին վարժուհուց թոյլ տալ իրանց յաճախել շաբաթը մի անգամ տեղի ունեցող խարանական ընկերութեան դասախօսութիւններին, օգտուել նոյն թաղի դպրոցների «աշակերտական» գրադարանից ընթերցանութեան գրքեր վերցնելու շաբաթը մի անգամ, և այլն և այլն: Օրիորդներն այսպիսի խնդրով դիմեցին իրանց վարժուհուն, որովհետև արհեստանոցը չըկարողացաւ նրանց ուսման ծաւալին, մտաւոր կրթութեան պահանջին գոհացում տալ: Օր. Մ. Բոյեխանը սկզբում ձգձգեց խնդիրը, քանի որ առանձին կարիք չէր զգում օրիորդների այդ օրինակ համեստ պահանջներին բաւականութիւն տալու: սակայն տեսնելով, որ նոյն փոքրիկ խումբ օրիորդները կրկին և կրկին անգամ չիշեցրին իրանց խնդիրքը, վարժուհին այս անգամ գործի զուլս անցաւ: սկսեց սրա—նրա խորհուրդը հարցնել այդ խնդիրների վերաբերմամբ՝ թէ արդեօք օգտակար էն այդ պահանջները, բաւարարութիւն տրուեն՝ թէ ոչ: Խորհրդատուներից մէկն էլ եղել է տղերքիս գրողը: մենք համաձայն էինք օրիորդների պահանջներին և վարժուհուն խորհուրդ տւինք անմիջապէս գործի անցնել: քանի դեռ եռանդ կայ և կրթութեան ծաւալ են զգում օրիորդները: Կազմեց 20 հոգուց բաղկացած արհեստանոցի օրիորդներից մի խումբ, որոնց դասախօսելը յանձն առաւ Լիւաւայի դպրոցների տեսուչ պ. Տիգրան Ռաշմաճեանը: դասախօսում էր երեխաների դաստիարակութեան մասին երեք տարեկանից սկսած մինչև դպրոցական հասակը—8 տարին: Կանոնաւոր կերպով ըսկսեցին իրանց վարժուհու առաջնորդութեամբ յաճախել խարանական ընկերութեան դասախօսութիւններին: իրաւունք տրեց նրանց աշակերտական գրադարանից գրքեր ստանալ: Նկատուում էր նրանց մէջ մի տեսակ կենդանութիւն, շարժողութիւն: Սակայն, որովհետև ինքը վարժուհին չէր զգացել այդ խնդիրների անհրաժեշտութիւնը և հարկից ստիպւած էր դասախօսութիւններին յաճախում, ուստի և այդ օրինակ համակրութեան արժանի կարգադրութիւնները երկար կեանք չունեցան:

Վարժուհին իր ագիտութեան շնորհիւ մի տեսակ ատելութիւն և արհամարհանք վաստակեց իր աշակերտուհիների մի քանիսի կողմից: Աշակերտուհիների մէջ տրտունջներ առաջ եկան նրա դէմ: լաւ ճանաչեցին իրանց վարժուհուն և տեսան, որ նա՝ ով պէտք է դաստիարակի և կրթի իրանց, իր կրթութեամբ շատ աւելի ստոր է, քան իրանցից ոմանք: Վարժուհին արհամարհանք տեսնելով աշակերտուհիների կողմից՝ սկսեց պատիժների ենթարկել 15—16 և աւելի տարիք ունեցող, շատերն արդէն նշանւած օրիորդներին: —ոտի կանգնեցնել, վիրաւորել նրանց զգացմունքները, անւանարկել այստեղ այնտեղ, կիւտօ և այլ խաչատառակ աճականներ ուղղել նրանց հասցէին: արգելեց թէ ընտանեկան և թէ հասարակական դասախօսութիւններին ներկայ գտնուել: գրադարանից այլևս գիրք չըստանալ: Ծանօթներին և բարեկամներին, եթէ նրանք տղամարդիկ են, բարև չըտալ: արհեստանոց

ցի պատուհանները թէ պարապմունքների, և թէ դասա-
միջոցների ժամանակ փակ պահել, որպէսզի օրիորդները
հնարաւորութիւն չունենան այս ու այն կողմ նայելու,
զուգէ նրանց աչքին յանկարծ տղամարդ ընկնի... Վե-
ջապէս մի շարք այսպիսի խաչտառակ կարգադրութիւն-
ներ, որոնք միմայն զգուշ կարող են առաջ բերել
փոքր ի շատէ կրթւած հասարակութեան մէջ: Ընթերցողն
անշուշտ կըհարցնի արհեստանոցի այս կատարեալ հարեմա-
կան դրութեան պատճառը: Մեզ անյայտ է պատճառը,
եթէ կա թող հրապարակ հանեն, ուրախութեամբ ետ կը-
վերցնենք մեր խօսքերը: Միակ պատճառը, որ կա, դա
վարժուհու անձնական հաշիւներն են այս ու այն պարոնի
հետ: Արհեստանոցի օրիորդների գիտակցող մասը այդ օ-
րինակ կարգադրութիւններ չուզեց կատարել, վարժու-
հին մտածեց դիմել հայուհեաց բար. ընկերութեան, թող
տալ իրան աքճակել արհեստանոցից այն բոլոր օրիորդնե-
րին, որոնք կըցանդգնեն հակառակել իրան և դիմեց:
Աստճուն է յայտնի թէ վարչութեան առաջ լինէ խաչտառակ
գոյներով նկարագրած կըլինի անմեղ օրիորդների պա-
հանջները: Յամենայն դէպս վարչութիւնն իր կողմից չը-
նորհում է այդ իրաւունքը իր չարգած վարժուհուն:

Գալիս է գրագրանից զիրքը ստանալու օրը. օ-
րիորդների մի խումբ դիմում են իրանց վարժուհուն հետ-
նեալ բացատրութեամբ. — «Օրիորդ, ինչպէս ենք պարզէք
մեզ և համոզիչ փաստերով ցոյց տաք 1) որ դաւախօ-
սութիւնները վնասակար են, 2) որ դիրք կարգալն իզուր
է և թէ ինչո՞ւ պէտք է մեր ծանօթներին բարեւ չը-
տանք, ինչ վատ բան էք տեսնում մեր այս վարժուհի-
ների մէջ. չէ՞ որ մի քանի ամիս առաջ դուք էիք մեզ
առաջնորդում մեր այս նոյն խնդիրներում»:

— Ես չեմ ցանկանում, դրա համար էլ չեմ թ. չ տա-
լիս, ահա ձեզ բացատրութիւն. պատասխանում է վարժու-
հին. դուք պարտաւոր էք ինձ լսել, որովհետեւ ես ձեր
վարժուհին եմ:

— Մենք անբան կենդանիներ չենք և ձեր ամեն մի կա-
մայականութեանը չենք կարող հնազանդուել. մենք մեր ա-

րածի մէջ ոչ մի վատ բան չենք նկատում, քանի որ դուք
ինքներդ էք մեզ խրախուսել, որ այդպէս անենք և
որովհետեւ արհեստանոցը մեր կրթական պահանջներին
բաւականութիւն չի տալիս, ուրեմն և դուք իրաւունք
չունէք մեզ վրայ բռնանալու, եթէ մեր մէջ ցանկու-
թիւն կա մեր աշխատանքի ժամերի մեծ մասը կրթու-
թեանը նւիրելու, քանի որ արհեստանոցի պարապմունք-
ներին շփոթովին սրգելք չենք լինում, ուստի և վճու-
ենք մեր զբաղմունքները նոյն ձևով շարունակել, ինչ-
պէս առաջ էր:

Վարժուհին իր ձեռքի տակ ունենալով բարեկոր-
ծական ընկ. վարչութիւնից ստացած իրաւունքը՝ արձա-
կում է արհեստանոցի օրիորդներից երեք ամենալաւ
ուժերին:

Հաստատ աղբիւրից տեղեկացանք, որ արձակուած
օրիորդները մի բողոքաւիր են պատրաստում Բարեկ.
ընկ. վարչութեանն ուղարկելու, ուր մտադիր են պարզել
իրանց իսկական դրութիւնը ամբողջ տարւոյ ընթացքում,
վարժուհու վերաբերմունքը դէպի աշակերտուհիները, նը-
րա անհետևողականութիւնը բոլոր խնդիրներում, որ կար-
գադրութիւնները իրար չէին բռնում, այսօր մի բան էր
կարգադրում, վաղը մի ուրիշ բան:

Ողևորում, քաջալերում ենք օրիորդների այդ քայլը
և կարծում ենք մեր կեանքում այդպիսի օրինակներ շատ
հազուադիւս են, այն էլ Թաւրիզի նման մի չետրնկած ան-
կիւնում: Թող վարչութիւնը ուշի ուշով քննի՝ անմեղ և
վարժուհու կամայականութիւններին զոհ դարձած օրիորդ-
ների պահանջները և կարծում ենք չարդելի վարչութիւնն
էլ կըգաջ այն համոզմանը, որ այդ բոլորի պատճառը
ինքը վարժուհին է իր տվէտ ու անհետևողական վար-
մունքների շնորհիւ, որի մէջ մենք խորին կերպով հա-
մոզւած ենք:

ԱՐԱՋԱԿ ՄԵՆՇԻՆ.

1) Այդ բողոքաւիր պատճէնը ստացել է խմբագրու-
թեանս մէջ:

Վ Ե Ղ Ա Ր Է Ա Տ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐ

Կիրակի, ամսիս 13-ին, Ֆր.
Կոպպէի Թագի համառ ներկա-
յացումը բաւականաչափ ժողովուրդ
էր գրաւել Արտ. ընկեր թատրո-
նում: Մանրամասն մենք չենք
խօսիլ այդ ներկայացման մասին,
որովհետեւ այդ պիէսը երկրորդ
անգամ է գրւում Թիֆլիսի բեմի
վրայ՝ համարեա թէ միւլենոյն ոչ-

ժերով: Միակ հետաքրքրութիւնը
ներկայացնում էր տ. Մայսուրեա-
նը, որին առաջին անգամն էինք
տեսնում զնչուհու դերում: Տիկինը
շատ տիպիքական խաղաց այդ
դերը. նրա գլխի, շարժումները
բուն զնչուական էին: Միակ ջնջին
պակասութիւնը նրա աշխոյժի բա-
ցակայութիւնն էր: Միւս դերա-
կատարների մասին չենք խօսում.
նկատենք, որ մի քանիսը դրան-
ցից անողորմաբար ջարդում էին

Հայոց լեզուն եռկիմֆ, սէռս ան-
ճոռնի արտասանութեամբ: Պէտք
է վերջապէս հասկանան մեր դե-
րասանները, որ մեր լեզուն պէտք
է նրբացնել, երբ նա բեմից է
արտասանում:

Անյաջող էր մուտքի կողմից պ.
Անդրանիկի խաղացած Աւագակ-
ները Անուականների թատրոնում:
Չընայելով, որ Աւագակներ պիէսը
Ջիլլերի պատանեկական մտքի ստեղ-
ծագործութիւն է, սակայն երբ նա

գրում է լաւ անսամբլով, թողնում է շատ խորը տպաւորութիւն: Աւագակների ներկայացումը անցաւ միջակից էլ թոյլ: Պ. Անդրանիկը Ֆրանցիսի գերում միայն երրորդ և վերջին գործողութիւններին մէջ տպաւորութիւն թողեց. միւսներում թոյլ էր, խօսակցութիւնը մոնոտոն, ձայնը միակերպ: Միւս գերակատարներին կարելի է լինել պ. պ. Ամօյին (միայն տեղտեղ), Ռաֆայէլեանցին, Միրզոյեանին և Բաբուրեանին: Իսկ ինչ ասել զանազան կլակեօրներին, որոնց անտեղի սուլոցը, ծիծաղը, ծափահարութիւնը և ալլը և ալլըն, հասարակութեան զգաւնքն էին առաջացնում:

Պէտք է անցնել նկատել, որ ներկայացումը վերջացաւ շատ ուշ, զինչուայ ժամը 11¹/₂-ին:

Կ. Ս.

ՀԱՅԵՐԷՆ ԵՆԵԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ

Յայտնի գերասանուհի տ. Միրանոյշ և Բագրի դրամատիկ խմբի մի քանի անդամները տեղի գալով Հինգշաբթի, ամսույ 10-ին աւելին իրանց առաջին ներկայացումը: Խաղացին իտալացի դրամատուրգ Մարցո Պրադայի նոր պիէսը «Սիրահաւաւ», դրամա 4 արար. թարգմ. Ա. Վրոյրի: Կոմսուհի Յազնիսիայի դերը կատարում էր տ. Միրանոյշ, որը հենց այդ առաջին անգամից փայտեցրեց իր հանճարը. ամբողջ ներկայացումը կարծես նա ամփոփում էր իր մէջ: Կոմս Ալբերտի դերում գերասան Պետրոսեանը լաւ էր. մի սները տպաւորութիւն չըթողեցին:

«Սիրահաւաւը» պիէսի բովանդակութիւնը — բոլորովին համապատասխան իր վերնագրին — ներկայացնում էր սկզբից մինչև վերջ սիրային ինտրիգներին մի ամբողջ շարք, որի մէջ ամուսինը դառնաւ է իր կնոջը, անձնատուր լինելով մի թեթևաբարոյ սիրուհու հրապուրանքներին. ա-

նարատ, իր մարդուն պաշտող և, ինչպէս ինքը յաճախ կոկնում է, Սիրահաւաւը կինը ամեն հնար գործ է դնում իր մարդուն դուրս կորզելու նրա սիրուհու ցանցերից, բայց դարձեալ ու դարձեալ խաբւելով անձնատուրութեամբ վերջ է դնում իր կեանքին:

Երկրորդ ներկայացմանը կիրակի ամսույ 13-ին գրած էր Հ. Զուգերմանի «Հայրենակամ տուն» պիէսը. դրամա 4 արար. թարգմ. Ս. Թառաշեանի: Կանգ առնել պիէսի բովանդակութեան վրայ՝ աւելորդ ենք համարում, քանի որ դա անչափ չէ շատերին: Մագդալէի դերում Միրանոյշը հիացում էր պատճառով, իսկ երրորդ գործողութեան մէջ նա ուղղակի հմայում էր: Գործնական: Լաւ էր նոյնպէս այդ երկու դերասան Վրոյրը, որի խաղը զնայով վերջին գործողութեան մէջ խիստ ազդու և տպաւորիչ դարձաւ: Դերասան Պետրոսեանը կատարում էր Պաշտորի դերը: Միւսներն աւելի կամ պակաս թոյլ էին: Այդ ներկայացմանը մասնակցում էին և տեղացի սիրողներ, որոնցից առանձնապէս լաւ էր օր. հասան-Ջալալեանը Մագդալէի քրոջ դերում. վատ չէր և պ. Հասան-Ջալալեան. միւսները կամ կակաղում էին, կամ մեկսի պէս ցցւած մնում բեմի վրայ:

Առհասարակ այս երկու ներկայացումներով մենք գիտարանում ենք որևէ կարծիք չստնել գերասանների տաղանդի չափի մասին, թողնելով դա վերջում, երբ ամեն մէկին մենք տեսած կըլինինք մի քանի դերերում:

Ժողովարանի դահլիճը, ուր տրուում են ներկայացումները, փոքրութիւն է անում և երբեմն խիստ շոգ է լինում: Երեւեցին երբեք այսպէս եռանդով չէ յաճախել թատրոն և նա չէ սըլալում. տ. Միրանոյշի նման մի գերասանուհու խաղը տեսնել պարտաւոր է ամեն մարդ:

Մի քանի անգամ արութիւններ ևս կան: Վարագոյրը երբեմն ժամանակին չէ իջնում, կամ իջնում է միայն կէսը և աշարժ մնում, ոչ բարձրանում է, ոչ էլ ցած գալիս:

Երեւեցին նա պակաս չէ փայլում իր անձնատուրութեամբ. ժամի 8¹/₂-ին պէտք է ներկայացումն սկսել, բայց

հասարակութեան բացակայութեան պատճառով ստիպւած են լինում ժամի 9-ից չետոյ էլ դեռ երկար սպասել: Ամեն գործողութեան սկսելուց առաջ երեք անգամ զանգահարում են, իսկ հասարակութիւնը դեռ անտարբեր կանգնած է մնում նախասենեակում և երբ վարագոյրը բարձրանում է, այն ժամանակ միայն մարդիկ ներս են թափւում. սկսում է հրհրոց, աթոռների անվերջ թրխկոցներ և բեմի վրայ գերասանուհին ստիպւած է լինում մի քանի րոպէներ սպասել մինչև որ թոյլ կըտան նրան լսելի դարձնել իր ձայնը: Կարծում ենք աւելի լաւ է երրորդ զանգը խփել ոչ թէ բեմի չետոյից, այլ նախասենեակում, ուր ծխելով ու տաք խօսակցութիւններով զբաղւած են լինում մարդիկ:

— ԵՆՆ

Դրականութիւն եւ մամուլ

Մի ճառապոյ հայ գրագէտի կեանքն ու մահը:

Կ. Պոլսի «Մասիս» շաբաթականը, № 15-ում տպել է մի շատ տառապող հայ գրագէտի կենսագրութիւնը: Դրագէտի, որ հալածւած, յուսահատ, չըհասկացած թողնում է իրայիններին և դնում է աւելի հասկացող մարդկանց նախընտրել իր ոչ մի ու գործու էութիւնը:

Կարգացէք ահա, մի անգամ ևս կարգացէք հայ գործիչի կրած տառապանքների մասին: Ստեփան Ոսկանը առաջինը չէ, որ այդպիսի վշտացած իր հասարակութիւնից, իր սրտի դառնութիւնը թափելուց չետոյ հեռացել է իր ազգակիցներից. դուցէ և վերջինը չի լինիլ: Եւ հայը տեսնում է այդ, տեսնում և չէ ամաչում...

Ոսկանը արծիւ է եղել իբր քննադատ, բայց ազանդի սրտով քննադատ, կամ աւելի ճիշտը՝ մի ամփոխ նման, որ կսլծակ դուրս փոխուց, կայծակով խփելուց չետոյ՝ արտասուել է սկսում: Նրա դրական գործը ժամանակակից է Մոսկուայի «Հիւսիսափայլին» և նա ինքը մտերմական կապով կապւած էր «Հիւսիսափայլի» խմբագրի հետ և նոյն ոճն էր գործածում:

«Այն ժամանակ, ասում է պ. Որբերեան «Մասինի» մէջ, հաջորդող կեանքը անտանելի էր: Ամիրապետական անձնասիրութիւններ կային, թեթեւ շունչից վերաբերելու պատրաստ. կուսքեր կային, որոնք սիրում էին խնկարկել... Ոսկանը հեռու՝ շողոքորդող դրականութիւնից, կարողացաւ նմանը չընտանւած ջղուտ և մաքուր աշխարհաբարով վիճաբանել:

Կրօնական ցաւալի խնդիրներ այդ ժամանակ չուզում էին ամենքին և Ոսկանի հակառակորդները Ոսկանին «անհաւատ» անվանումով կրօնաճգնի: Բայց Ոսկանը, առիթի պէս ցնցելով՝ ամենի բերնի չափը տալիս էր:

...Բայց, շարունակած հակառակութիւնները սկսում են պղտորել Ոսկանի մտածութիւնները: Թշնամիները փորձում են ընտանեկան ազդեցութիւններ գործ դնել իր դէմ. նա մնում է անկուտն. բաժանորդները քչացնելով, աշխատում են լռեցնել նրան և իսկապէս մի քիչ ժամանակ չաջողեցնում են լռել տալ: «Արեւմուտքը» նիւթական միջոցներից զուրկ՝ ստիպում է դադարել. Ինքը, Ոսկանը նկարագրում է այդ հետեւալ տողերի մէջ. տողեր, որ առանց չուղեւում չի կարելի կարդալ:

«Կամքս բոլորովին անկախ պարագաներ առիթ եղան որ Արեւմուտքը երեք ամիս զաղրեցաւ (գրում է թշնամ. Ոսկանը): Ուրիշ տեղ և ատեն կարելի է որ չիշեմ այս պարագաները, ոչ գործելու միտքով, հասկա պատիւս պաշտպանելու համար, սլաթի գոր սուտ անձեր, աւելի սուտ մարդերու վրայ կոթնելով համարձակեցան նաև օտարազգի անձերու և երբեմն անագգի¹⁾ էակներու բերան ձգել:

«Կրնայի, ինձի դէմ եղած այս նոր նախատինքն կլլելով և բիւր հրապոյրքէ մոգած, աշխատութիւնս շարունակել, բայց մեծ խոհեմութիւն չէր այսպիսի վարել, երբ հրապոյրքի ներքև լարել կըտեսնէին զիս որսալու համար:

«Աւելի լաւ սեպեցի, ամէն բան կշռելէ ետև, վայրիկ մը կանգ առնուլ, չորս զիս նայիլ, այս լարերը քննել և հնար եղածին չափ պատուարիլ, քան թէ անգոգոյշ քայլով

¹⁾ Այսինքն մատնութիւններ՝ թիւրք կառավարութեան:

առաջ անցնիլ, ինչպէս երկդիմի ուղեցոյցներ չորդորելէ չէին դադարել: Քիչ մը դադրեցալ, որ հակառակորդի երեսը նայիմ, քիչ մը հակում ցոյց տրելի, որ իսպառ չընտրտակիմ, և ինչ ատեն ամէն բան կատարելապէս հասկացալ, զգաւնք մեկաւ վրաս, որ հարկ եղաւ զրիչը թողուլ: Ծանր պարագայ մարդկային կեանքի մէջ, ուր հարկը, բարսիրտ հարկը մեր կամքին չիդերը կրկնորէ: Ասկէ գտաւ, պատիւը կըհրամայէր որ կարծեաւ բարեկամներէ բաժնէի, պատիւը կըհրամայէր որ անգուսպ բերաններու դէմ լուսթիւն պահէի, պատիւը կըհրամայէր որ... Եւ երբ պատիւը կըհրամայէր, այս տողերը գրուիւ ամէն շահ և ակնածութիւն կըմոռնայ, վասնզի իր կեանքէ վեր դրած է միշտ պատիւը:

«Այսպէս մերկ և գրեթէ անշնորհք, Արեւմուտքը պիտի շարունակի իր հեռաւոր բաժանորդներուն իղձը կատարելու և պատուոյ հաւատարիմ մընացող Հայերէ շնորհակալ ըլլալու համար: Գիտեմ որ շատերը իր այս անշուք կերպարանքին վրայ պիտի ծիծաղին, գիտեմ որ ձեռքի գիրս կոշտութեան ձևեր ունի, բայց

Ամեն մարդ իր քրքր մեծարութեամբ կընայ ծախել, ըսաւ բաւաստեղծ մը և չեմ կարծեր որ պատուոյ տէր անձ մը հեղեմութեան առիթ սեպէ քրտով առաջ բերած որևիցէ դործը:

«Կամքս հիմա սպասել է, որ ժրպտաւ բարեկամութեան գիմակը վար առնու կամ ուղղակի զիս գրգռէ: Վախ չունիմ բնաւ մերկիլ և ճշմարտութիւնը պաշտպանելու համար ոսկեկոփ արձաններու զարնելի: Աւելի նեղ պարագաներ անցուցի կեանքիս մէջ:

«Կերեւիմ ուրեմն ձեռքի տալ գիրովս և եթէ գտնեմ ուսումնասէր անձեր, որ իրաւունքը պաշտպանել ուզեն ստույթեան դէմ, լսւ՝ եթէ ոչ», և այլն:

«Օր մը պիտի չիշէք կամ ակամայ պիտի չիշել տան թէ այն անհատը, որ բարոյական կորով չունի անբանութեան սրտն է: Այս մեծ ճշմարտութիւնը տասը տարիէ ի վեր չեմ դադարի կրկնելէ և կրկնապէս որ ուշ չի հասկըցի, վասնզի ամէն սէր կորսնցունելէ ետք կզգամ թէ սէր մը կալ, որ դեռ բոլորովին չէ մարած սիրտիս մէջ»:

Երեք տարի առաջ օրաթերթ Մասինի մէջ «Մոռցած Դէմքեր» վերնագրով փորձեցի իր վրայ ուշադրութիւն հրաւիրել. Նոյնի երկրորդեց փորձս: Աւելի առաջ չի քայլեցի, որով

հետև Ոսկանի հպարտութիւնը վերաւորած էի անգիտակցաբար, և բարեկամներու միջոցաւ սպառնացեր էր դատ բանալ ինձի դէմ իր ներքին կեանքով պաղելու համար:

Մամուրեանի յորեկեանին Գարեգին Բաբաղեան անցողակի քանի մը տողերով փափագ կըցայտնէր Ոսկանի այլ յորեկեանը կատարելու, եթէ միայն ինքը գար մեզի: Անկէ ետք չեմ չիշեր որ տող մը դրած ըլլայ:

Անցեալները Իգմիր Տերունի և մըշտառոյց երկու զաւակները, Գարեգին Բաբաղեան ու Գալուստ Մարկոսով հանգանակութեան ելան և մօտ քառասուն ոսկի հաւաքեցին: Ոսկան մերժեց ընդունիլ, ինչպէս մինչև հիմա մերժած էր այն գրամները, զորս իր քրտիւքով չէր շահած: Մահէն վերջը եկաւ եկեղեցի և ինք, որ միւնակ քալած էր բոլոր կեանքին մէջ, զոնէ դադարին հետևող բազմութիւն մը ունեցաւ. Իր աշակերտ — բարեկամը Գէորգ Պոպիլի խօսեցաւ դամբանականը, արցունքոտ ու ցաւալին:

Մէկ քանի տարւան մէջ Իգմիրէ մեկնող մեծ ու պատաբեր դէմքերէն ամէնէն գոթախտը եղաւ իր վերջին վաշկեանին Ստեփան Ոսկան:

Գալուստ Կոստան խոհուն ու խոհուն իր գլուխը մօրը կուրծքին վրայ ծոց, Մամուրեանին աչքերը իր հըրեշտակին մատները փակեցին: Ոսկան իր վերջին հառաչը տաւ պանդոկի մը մենաւոր մէկ անկիւնը, ուր առոր իր գլուխը աշխատութեան բարձին վրայ չարչարեց, իր ծննդավայրի հողին մէջ գալն հանգչեցնելէ առաջ:

Ինչ աւելացնել. այնքան յուզիչ է այս բոլորը, այնքան խոր զայրոյթ է առաջացնում մարդու մէջ այս ամենը, որ ոչ բացատրութիւնների սիրտ է մնում և ոչ էլ մի կաթիլ արցունքի ոյժ: Ոհ, որքան և որքան անտանելի է հաջորդող կեանքն ու վշտերը. հաջորդող այժմ էլ չունի, կատարեալ նոյն վիճակի մէջն է, նոյն հալածած, նոյն տառապող գրութեան մէջ, նոյնպէս չըզնահատած, նոյնպէս խորապէս վշտացած, տառապանքով թունաւորած, յուսաբեկ և անշուշտ հեռու չեն այն օրերը, որ պիտի դարձնալ ողբանք ու մէկիկ մէկիկ ողբանք հաջորդողների մահը, որոնք Ոսկանի պիւսիրանց վերջին հառաչը տալու են մենաւորիկ անկիւններում, իրանց տա-

ռապող գլուխները աշխատութեան բարձի վրայ չարչարած...

Հին, բայց ոչ-հնացած ցաւեր են սրանք և... խիստ տխուր, խիստ կիզիչ ցաւեր...

„Кавказский Вестник“ № 5.

„Մուրճ“ № 4.

Կովկասեան ռուս ամսագրի այս համարը հայերի մասին ունի մի քանի յօդաւանդներ, եթէ ի նկատ չ'առնենք հայերէն գրքերի վերաբերութեամբ արած մանրիկ գրախոսութիւնները, որոնցում պ. քննադատը բաւական առատաձեռն զովասանքներ է բաշխում սրան-նրան:

Կայ «Խենթի» թարգմանութեան շարունակութիւնը, ապա, Արշ. Չուպանեանի գողտրիկ բանաստեղծութիւններից մէկի չաջող թարգմանութիւնը. թարգմանել է Ն. Նովիչը: Ամենից հետաքրքրականն է «Ներսէս Ե. կաթողիկոսին մագնիսականութեամբ բուժելու յիշատակագիրը»: Այդ հետաքրքրական վկայագիրը պարզում է, որ 1843-ին, կաթողիկոսը բռնաւճ լինելով կաթաւաճահարութեամբ և Յովհաննէս ու Քրիստափոր Լազարեանները ի նկատի ունենալով նրա ծանր դրութիւնը, վճռում են դիմել «մագնիսականութեան», որպէս վերջին միջոցի: Ա. Ի. Պաշկով-մագնիսացնողը օգոստ. 28-ին սկսում է «մագնիսացնել» կաթողիկոսին, նախապէս քննցնելով Նկատ. Ալ. Վիսկովատովա անունով մի կնոջ, որն իր «մագնիսական քնոյ» մէջ յայտնում է կաթողիկոսին բուժելու միջոցները: Պաշկովը միշտ զիմում է այդ կնոջ, քննցնում և կինը թելագրում է նրան բուժման ընթացքը և գործածելիք ղեղերն իսկ: Քննցնելու մէջ առաջարկած ինն միջոցները մի առ մի չի շատախաճ են. բժշկութիւնը չաջողւում է և, ինչպէս վկայում է չիշատակարանը, կաթողիկոսը կատարելապէս բժշկւում է: Յիշատակագրին ստորագրել են հայ կրօնաւորներ, Յովհաննէս և Քրիստափոր Լազարեանները, օտար դաւանութեանց փոխ-կառավարին և այլ վկաներ:

* * «Մուրճի» 4-րդ համարն էլ նոյնպէս ստար է. յօդաւանդներից մեծ

մասը շարունակելի և ինչպէս միշտ, մեծ մասը թարգմանական կամ կոմպիլացիաներ. ինքնուրոյնը Լէօի մի վէպն է, որ հետզհետէ սկսում է ծիծաղելի փիլիսոփայութիւններով ու սանտիմէնտալ բացականչութիւններով լեցւել: Սակայն մենք կըստանանք տեսնել դրանց վերջն էլ:

Դրախօսական բաժնում կայ մի և լա «Մշակ» քննադատութիւն «Աղբիւրի» մի ամբողջ (1900) տարւայ (?) գրքոյկների մասին, ուր «Աղբիւրի» խմբագրին անանաճ է «ապիկար»: Պատասխանել այդպիսի անմիտ կրիտիկայի՝ մենք բաւական դժուարանում ենք, որովհետեւ հաշտելու սովոր չենք, սակայն երբ խնդիրը ապիկարութեան դայ, դժուար չէ ապացուցանել, որ «Մուրճի» նոր կազմը իր դրամագլխով, իր չաղ ռոճիկներ ստացող խմբագրական «մշտական» անգամներով և իր աշխատակիցներին վարձատրելովը հանդերձ՝ ապիկարութեան ակներև նմուշ կարելի է համարել, Բայց այդ մասին մենք կըխօսենք մի այլ անգամ, երբ առիթ կունենանք մի ակնարկ նետելու «նոր Մուրճի» շեփորածայն աւետած գործունէութեան վրայ և երբ առիթը գայ նոյնպէս ապացուցանելու թէ ինչ «մանկավարժ» է այն պարոնը, որ յանուն «մանկավարժութեան» Աղբիւրի շատ նիւթեր գտնում է անպէտք և ինքն իր կողմից լոյս-աշխարհ է հանում մի, իր նմանը չտեսնւած հայերէնի դասագիրք... բայց այդ բոլորի մասին յետոյ:

* * «Кавказ»-ում կարգում ենք:—

«Տեղական հայ թերթերի մէջ քիչ չեն տպւում առաջնորդողներ, որոնցով խմբագրութիւնը...» խորհուրդ է տալիս Չեմբերլէնին, «ցոյց է տալիս Վալդկ-Րուսսօին» կամ «առաջարկում է Մակ-Կիլնէլին»: Աւելի լաւ չէ և աւելի համեստ չէր լինել, եթէ թողնէին այդ տգեղ երեսօտական բաները և զբաղէին մեր հասարակական կեանքով, մեր գործերով: Ինչո՞ւ, օրինակ, երբեմն չըգրել թատրոնի մասին: Միթէ հայ հասարակութիւնը ուզում է սպասել որ լորդ Չեմբերլէնը, իբր շնորհակալութիւն հայ թերթի տւած «խորհուրդներին» սկսի ներշնչել նրանց կանոնաւոր հասկացողութիւններ թա-

րոնի մասին, որը ոչ միայն զւարճութեան պիտի ծառայի, այլև մտաւոր ու բարոյական չառաջդիմութեան»...

Չեմբերլէնին «խորհուրդ» տւող թերթը թող լաւ որոճայ ռուս թերթի խօսքերը, որովհետեւ վաղուց է արդէն, որ իր երեսօտայնիտ և աքորային առաջնորդողներով ծիծաղ է միայն շարժում, մինչ հրապարակի վերայ մշտ մնում են հասարակական, մեր ցաւերը, առանց խորհրդատուութեան...

Մատենախօսութիւն

«Դերմանական օգնութեան ընկերութիւնները Տաճկա-Հայաստանի համար» Գ. Մելիք-Վարդգէսեան: Թիֆլիս, 1901 թ. 35 կուպ:

Ուղեւոր պարզել այն հարցը, թէ արդեօք կրօնական դաւանափոխական միտումներ կան այն օգնութեան մէջ, որ դերմանական ընկերութիւններն անում են հայ որբերին, գրքիս հեղինակը մի լուրջ և հարցասիրական հետազոտութիւն է տալիս օգնութեան գործի մասին առհասարակ: Դրքից տեղեկանում ենք, որ մինչև 1900 թ. գերման. օգնութեան ընկերութիւնը ծախսել է մօտ 2 միլիօն մարկ (800 հազար ռուբլի), կերակրելով սովեալներին և պահելով ու դաստիարակելով մօտ 1800 երկսեռ որբեր: Բաւականի թեր և դէմ դիտողութիւններից չեստոյ, դաւանափոխական հարցի նկատմամբ հեղինակը հետեւալ եզրակացութեանն է գալիս, որ Hilfsbunde-ը հարկաւոր է համարում «վերանորոգել հայոց եկեղեցին ոչ թէ արտաքին, այլ ներքին ճանապարհով, այսինքն այնպէս դաստիարակել հայ երեխաներին (որբերին), որ նրանք մեծանալով նկատեն իրանց մայր եկեղեցու պապականութիւնները և աշխատեն հեռացնել այդ ամենը, գործելով այդ հարցում աւետարանական ուղղութեամբ»:

Դիրքը, չընայելով լեզուի թերութիւններին, արդացւում է հետաքրքրութեամբ և մենք ջերմազին կը յանձնարարէինք նրա ընթերցումը ամենքին:

«Դոկտոր Երևանց Բոշաշեան»։ Կոմեդիա չորս գործողութեամբ։ Լեոն Մանուկեանի Բագու, 1900 թ. քառամսր 84 երես. 50 կոպ.։

Մի խումբ իդէալիստներ ընդլիմադրւած են մի ալ խումբ փողապաշտ և կեանքը վաչկելի իմացող անհատներին։ Հակադրութեան օրէնքով այդ երկու խմբի մէջ առաջ պիտի գար մի բարոյական կոխ։ Հայրը, հարստ Ասատուր Բոշաշեան, զրկուած է որդուն ժառանգութիւնից, որովհետեւ սա «չըռաչօրէն» հօր տներին մինը նւիրել է աղքատ-ապաստարանի։ Իսկ իդէալիստ որդին (դոկտոր Երևանց) թքում և հեռանում է հօր տանից, շարունակելու համար իր իդէալական կեանքը։ Ահա երկու խօսքով այս գրքի բովանդակութիւնը, որ առնւած է Բագուի բարբերից, իբրեւ մի ինքնուրոյն ու միևնույն ժամանակ շնորհալի դործ, արժանի խորին ուշադրութեան, ի նկատի ունենալով մեր թատերական դրականութեան բացարձակ ամուլթիւնը։ Վերջին տարիներում Թէև գոյները մի քիչ նւազ են և կոնտուրները ոչ այնքան ըլիւէֆ, բայց զիրքը կարգացում է աճող հետաքրքրութեամբ և ըստ երևոյթի մի բեմական լաւ գրւածքի բոլոր չարմարութիւններն ունի։ Ըստ երևոյթի ենք ասում, որովհետեւ մի պիէսի արժանիքն իմանալու համար պէտք է բեմում տեսնել այն, իսկ մենք այդ բախտը չենք ունեցած։ Փրքի բացարձակ արժանիքն է նրա կոկ, Բագուր, թեթև, սահուն և մտածւած լեզուն, խուժ-դուժ բառերից ազատ, դիպիկները կարճ և ամփոփ։ Ճիշտ և հակիրճ լինելու համար, որ բեմական լեզու լինի պայմաններից միին է, պ. Մանուկեանը մի նորութեան է հետևում, որ իսկապէս թիւրիմացութեամբ մոռացութեան տրւած մի հրեշտակ է. իւր, նորա, նորանք, նրանց, — արական։ Այդ նորութիւնը, որ տեղ-տեղ ուրիշներն էլ են գործադրում, մենք գտնում ենք և անհրաժեշտ և խելացի։ Կարելի էր զրքից տասնեակ երեսներ առաջ բերել այդ ապացուցանելու համար. բաականանք միայն այս մի երկու օրինակով։

Երևանց. — Եթէ դուք կարողանաք դուրս կորզել նորա գլխից իւր բոլոր դատարկ մտածումներն ու յնտի հոգները, արդուզարդի և նման առարկաների մասին, և դրանց փոխարէն դրնել նորա ուղեղի մէջ մի հատիկ առողջ գաղափար, և այլն։

...Միթէ դուք կարծում էք, որ շրջանի վատ հակումներն այն աստիճան են արմատացել նորա մէջ, որ անկարելի լինի ուղղելը։ Բայց նորա տապն և իննը տարին դեռ չէ լրացել (Երես 11)։

Սերգէյ. — Նորա հայրը, ինքզնի հագիւ է կարողանում ընտանիքի մերկութիւնը ծածկել... Կա իսկի մի օրինաւոր հրաւէր էլ չէ կարող անել իր աղջկայ հարսանիքին. (Երես 73)։

Առանց այս նորութեան շատ ուշատեղեր միտքը պիտի մնար անորոշ ու մուլթ, որովհետեւ այդ դերանուններից ենք իմանում, որ խօսքը մի կնոջ կամ մի պարոնի մասին է։

Փ. Վ.

Մ. Հ. Ո. Վ. Ժ. Ա. Ս. Ե. Բ.

— Ամսոյս 14-ին երկուշաբթի օրը, Նոյնի Մեծուքիւնների Թագաւոր Կայսեր և Թագուհի Կայսրուհու թագադրութեան տօնին հանդիսաւոր մաղթանքներ կատարեցին՝ ուսաց Ալեքսանդր-Նևսկու տաճարում, հայոց ս. Նշան եկեղեցում և միւս դաւանութիւնների եկեղեցիներում և աղօթատներում։ Մաղթանքի ժամանակ թնդանօթ արձակեցին 21 անգամ։ Բաղաբը ամբողջ օրը զարդարւած էր դրօշակներով և երեկոցան լուսաւորած։

— Մօտ օրերս տօնեց պետական խորհրդի հարկաբանակը Նորին Կայսերական Մեծութեան Թագաւոր Կայսեր Գալստագաւորիւմը։ Պետական խորհրդի այդ առաջնակարգ նշանակութիւն ունեցող հիմնարկութեան գործունէութեան ծրագիրը բարձրագոյն հրովարտակով ինչ ինչ փոփոխութիւններն է ենթարկուում։ Սրա մասին կրիտիկէն առանձին Ցարագի հետեւալ համարների մէջ։

— Արդէն օրինական գործութիւն ստա-

ցած Թիֆլիսի ներկայ տարւոյ ել և մուտքից երևում է, որ քաղաքի ծախսերը հասնում են 1,403,752 ռ.։ Ի նկատի առնելով, ասում է «Тиф. Лист», որ վերջին վիճակագրութիւնով Թիֆլիսն ունի 160,645 հոգի բնակիչ, դուրս է գալիս, որ քաղաքը ծախսելու է ամեն մի բնակչի վրայ 8 ռ. 90 կ.։ Քաղաքի ամենամեծ արդիւնքն է անշարժ կալւածներից ստացւող տուրքը, որի գումարը հասնում է 480,567 ռ. և կազմում է բիւջէի 34%-ը։

— Թիֆլիսի նահանգապետը ներկայացրել է արդէն Դաւիթ սարը բարձրացող ֆունիկուլեթօրի շինութեան ծրագիրը ներքին գործոց մինիստրին։

— Ապրիլ ամսի րնթացքում Բագուում ստացւել է մօտ 55 միլ. փուլթ նաւթ։

— Ամսոյս 16-ի հեռագրների մէջ կարդում ենք մի տեղեկութիւն, նորերումս վախճանած դրամաէր Սողոմոնիկովի թողած կտակի մասին, որ հետեւեալն է. «Սողոմոնիկովի կտակել է իր ունեցած ակցիաները, դրամատոմսերը և անշարժ կաշքերը վաճառել և դարձնել դրամա. գլուխ, որի տոկոսից 10—15 տարւոյ ընթացքում տալ իր ազգականներին տարեկան 50-ից մինչև 300 հազար՝ բոլորի իւրաքանչիւրին, իսկ մնացած դրամագլուխը, որ կազմում է 30 միլ. աւելի դուրս, բաժանել երեք հաւասար մասերի և յատկացնել բարեգործական նպատակի. մի երրորդականը նշանակել մի իգական գիմնազիօնի հիմնարկութեան և պահպանութեան Օրլովսկի և Վետսուկի նահանգների իգական գիմնազիօնների ծրագրերով, մի երրորդականը արհեստագիտական դպրոցներ հիմնելու, որի կազմակերպութեան և ծրագրի ծաւալը թողնում է զեմստովնի կամքին, իսկ վերջին մասը նշանակւում է խեղճերի համար ամանակին վարձով բնակարաններ շինելու։

— Ամսոյս 18-ին բժշկ. վահան Արծրունին ուղևորեց Պետալիգորսկ, ուր ամուսնայ ամիսներին կրնգունէ հիւանդներին։

— «Кавк.» լրագրի ասելով, խնդիր է ներկայացրած, որ հարկն է, Պետերբուրգում մի ամենօրեայ հայերէն քերք հրատարակելու թոյլտուութիւն ստանալու համար։

— Ամսոյս 11 ի գիշերը մի քանի չարագործներ, որոնք դեռ չալանի չեն, ուզեցան Անդրկովկասեան տեղոյս կալա-

րանի դրամարկի մէջ գտնւած փողը գողանալու շարագործները կանխապէս կոտորել էին լուսամուտի երկաթէ վանդակաղորները և մէկին ներս էին թողել այն սենեակը, ուր դրամարկը էր գրանւում: Ժանդարմներին նախազգուշացրած լինելով՝ իր ժամանակին՝ կարողացան սպանել ներս մտնողին, բայց նրա դուռը գտնուող ընկերները բեռներներին ձայնը լսելով՝ թողել էին ընկերին և փախել: Դրամարկը մնացել է անվնաս, նրա մէջ կար այդ գիշերը 75,000 ր.:

—17-ից մայիսի հեռագիրը լուր տւեց, թէ Բալթիկում հրդեհից ոչնչացել են «Բախտ» ընկերութեան 10 վիշկա, եղբ. Արաբիլիսկեանները 2 վիշկա, Նադեոյինի ժառանգները 4 վիշկա, «Բախտ» ընկերութեան 3 նաւթաւազան, Նադեոյինի նաւթաւազանները և ամբարները: Մայիսի 18-ին ցերեկւան ժամը 4-ին հրդեհ ընկաւ «Ռիբի-էյթթի» ընկ. նաւթահանքը: Վառուցին նաւթաղբիւրները և ամբարները:

—Ինչպէս գրում են «Լառ» լրագրին, ամսուս 8-ին «Քուլթալիսի» թատրոնում «Մաւնաճնեցնեա» պիւսը ներկայացնելիս, ինչ հոգի աղմուկ հանեցին և խանգարեցին պիւսի ներկայացումը. աղմուկի ժամանակ, մի տեղից մի ձուլ նետեցին, որը դիպաւ քաղաքի ոստիկանապետին: Երբ աղմուկ հանողներին դուրս տարան թատրոնից, նրա շուրջը հաւաքւած ամբոխը խառնեց դուրս արածների հետ, և սրանց ղեկավարութիւնով սաստիկ աղմուկ հանեց, որի միջոցին շատերը շփուցւում էին, սուլում և այլ անկարգութիւններ էին անում: Այնուհետև ամբոխը մտաւ քաղաքային այգին և մթնում սկսեց քայքայել նետել զինւորներին և ոստիկաններին վրայ: Ոստիկանապետի կարգադրութիւնով կանչեցին յիսուսի չափ կողակներ, որոնք նահանգապետի և նահանգական դատարանի պրոկուրորի ներկայութեամբ անկարգութիւններին վերջ դրին, իսկ ձեռքարկածները յանձնւած են արգէն պրոկուրորական իշխանութեան ձեռքը: Այդ խառնակութեան միջոցին վիրաւորւած են քարերով 15 կողակ, 13 ոստիկանական ստորին ծառայողներ: Կողակներից մի սպայի՝ օգնական և հարկւրապետ թեթև հարւածներ են ստացել:

—Կարօից մեզ գրում են: Ամսիս 13-ին, կիրակի օրը, գերապա-

տիւ Վիւրեղ վարդապետի նախագահութեամբ, առաջնորդարանում կայացաւ հասարակական ժողով՝ նոր կառուցանելիք եկեղեցու շինութեան մասին մտածելու:

Թէև ժողովականները շատ քիչ էին, բայց այս անգամ էլ չեղած չէր կարելի ժողովը կայացաւ և պաշտօնի տոմսակներով ձայնի մեծամասնութեամբ ընտրւեցին 8 հոգի յանձնաժողովի անդամներ և 4 հոգի անձնափոխանորդներ, որոնց պարտականութիւնը պիտի լինի փող հաւաքել, հսկել եկեղեցու շինութեան և հոգալ առհասարակ շինութեան վերաբերեալ ամեն տեսակ հարկաւորութիւններ, և հաշիւ տալ հասարակութեան:

Այս գործի համար առաջիմ ոչ մի կոպէկ չըկալ պատրաստ է միայն Գեորգի, որը բնծայեցին եղբ. Բաղդասարեանցները և որը գտնւում է քաղաքի բնակիչ մասում, երկու յայտնի փողոցների անկիւնում:

Դ Կ Ի Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

Պետերբուրգից գրում են «Լառ»-ին. Գեորգիեստի ձեմարանը վճռել է բաց անել ներկայ տարւոյ սկսւածներ ամսին ղեկավարեցողական ուսումնարան՝ Օդեսսայում և Կազանում գոյութիւն ունեցող արպարով: Այդ նպատակով ղեկավարեստի ձեմարանը յունիս ամսին ուղարկելու է նկարիչ Ա. Կանդաուրովին տեղի ու տեղը կազմակերպելու և ընթացք տալու գործին: Դրա համար արքունական ղեկավարեստական ձեմարանի փոխ-նախագահ կոմս Ի. Ի. Տոլստոյը արգէն միջորդել է և ստացել 100,000 ր. ուսումնարանի ծախսերը ծածկելու: Համար մինչև 1902 թ. յունւարը: Թիֆլիսի ղեկավարեստական ուսումնարանը երկրորդ ուսումնարանն է, որ հիմնւելու է կոմս Տոլստոյի առաջարկութիւնով: Այդ ուսումնարանի վրայ առանձին յոյսեր են դնում ապագայում:

Խ Ա Ռ Ն Լ Ո Ւ Ր Ն Ի

Հարաւ-Արիկայի կառավարիչ Միլներ, ինչպէս յայտնի է, կանչւած է Անգլիա, արիկեան հասարակապետութիւնների ապագայ կառավարութեան ծրագիրը կազմելու մասին խորհրդակցելու: Միլներ լաւ ընդունելութիւն է գտել Լոնդոնում: Թագաւորն էլ առաջիմ ունկնդրութիւն է շնորհէ: Թէև առանձին ոչինչ չայտ-

նի չէ, սակայն Ձեմբերէնի Միլներին ուղղած ճառից երևում է, որ արիկեան հասարակապետութիւնները վերաճելու են Կանադայի և Աւստրալիայի նման կառավարութեան: Եւ Միլները Արիկայ վերադառնալուց յետոյ աւելի կախոր գործեր ունի կատարելու, քան թէ մինչև այժմ էր:

—Տիկին Բոթաչի Անգլիա գնալով, թերթերը բազմազան տեղեկութիւններ են հաղորդում, որոնք ապագայում կը պարզաբանւեն: Առ աչժմ այսօրն է յայտնի, որ նա տեսնելու է Տրանսալանդ ներկայացուցիչների հետ Սրոպայում և ապա այցելելու է Կրիզերին:

—Nerodni Listy-ին հաղորդում են, որ յունիսի վերջին Գերմանիայի և Իտալիայի միջոցներով կոմս Բիւլով և Յանարգէլի կը գնան Վիէննա, ուր կը խորհրդակցեն կոմս Գոլուխովսկու հետ: Խորհրդակցութեան առարկան կըլինի երբեք դաշնակցութեան վերանորոգումը և առևտրական դաշնադրութիւնը այդ երեք պետութիւնների մէջ:

—Չինաստանում եւրոպական ղեկավարները այժմ զբաղւած են չինական փոխառութեան հայցով: Փրանսիան մեծ ջանք է գործ դնում ուսանելու առաջարկութիւնը յաջողեցնելու: Երեւի այդ հարցն էլ կը վճռուի վերջնականապէս և եւրոպ. գործերը կը վերադառնան: Արդէն գերմանական կայսրը հրաման է արձակել զհաւակիր նաւին վերադառնալ Չինաստանից: Կարգադրւած է նաև վերացնել գերմանական ընդ. հրամանատարութիւնը արևելեան Ասիայում և կրճատել գործերի թիւը:

—Չինաց կայսրը յայտարարել է, որ համաձայն իր ժողովրդի ցանկութեան, մտադիր է վերադառնալ Պեկին և զիմել է չինական լիազօրներին, որ հաշտութեան կայացումը փութացնեն: Վերջին հետադիւրներից երևում է, որ վարձատրութեան չափը կ'որոշուի անգլիական առաջարկի իմաստով և հաշտութիւնը շուտով տեղի կ'ունենայ: Չինաց կայսրը հրաման է տւել Պեկինում պալատները պատրաստել արքունիքի վերադարձի օրը, որը տեղի կ'ունենայ օտարերկրեաց գործերին հառացնելուց յետոյ:

ԱՅՆ ԵՆ ԱՅՆԻ

Հսկայական ելքերով և շինածներ են ետևանցանելու շուտով նորեկիստները։ Երկրի բազմաթիվ ջրհոսների ուժը ելքերով տրականութեան միջոցով տեղափոխելու են հետու տեղերը։ Ամենամեծ շինածքը նշանակալի կրկնի Բառնի և Գինչի ջրհոսների ուժը տեղե տեղ բաժանելուն։ սրանց ուժը միասին հասնում է 28,000 ձիաուժի։ Արդեն կազմակերպվել է ակցիոներական ընկերություն 10 միլիոն կրոն դրամագլխով, որը յուր ունի շահեցնել յիշեալ ուժը սկսեալ 1902 թվականից։

Ժամանակաւոր խմբագիր՝

Բժիշկ Արսաբեկ Զիսեան

Հրատարակիչ՝ Տ. Նազարեան

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առաջիկայ Կովկասեան գիւղատնտեսական եւ արդիւնաբերական ցուցահանդեսի սպազարական գործի պաւիլիոնը կազմակերպող մասնախումբը հրաւիրում է այն աւճանց, որոնք ուզում ես ի ցոյց դնել իրանց եկապուցանաները, դրա մասին յայտնել վաղորոք, այն է մինչև մայիսի 20-ը, ցոյց տալով էկսպոնատներին հարկաւոր տարածութիւնը քառակուսի արշիններով։ Մի քառակուսի արշին տեղը պաւիլիոնի մէջ արժէ 5 մինչև 10 ր. (կենդրոնական սրահիկում)։ Յայտարարութեան հետ պէտք է ներկայացնել կանխավճար իւրաքանչիւր քառ. արշ. տեղի համար 3 ր. պաւիլիոնում։ Էկսպոնատներ կարող են լինել Կովկասեան ա) պարբերական հրատարակութիւններ, բ) գրավաճառանոցներ, գրքեր հրատարակողներ, գ) սպարաններ, վիճաբաններ, լուսանկարչութիւններ, որոնք որևէ կապ ունին մամուլի հետ։

Դիմումներ ուղարկելու է, Թիֆլիս մասնախմբի քարտուղար Ի. Մ. Դուլանով ի հասցեով (Դանոնիկի փող. տ. № 11)։ Անձամբ քարտուղարի հետ խօսակցելու համար նշանակած է ամեն օր երեկոյեան 5-ից մինչև 6 ժամը։ Հեռախօսի № 678։ Տպագրական գործի պաւիլիոնում ջոկ տեղ է յատկացրած ձրի ընթերցարանի և բիբլիոթ. պ. մամուլի ներկայացուցիչներին զբաղմունքների համար։ 3—3

Լոյս տեսաւ

Վ. ԱՐԾԲՈՒՆՈՒ

Բժեկի գրոյցների № 1

«ՄԻ ԽՄԻՐ»

Գինն է 5 կոպ.

Լոյս տեսաւ

«ՎԱՏՅԱՆ» 4—5

ԲԺ. Ա. ԶԻՆԱՆ

Վերամշակուկապ փ. № 7.

Հիւանդներին ընդունում է ամեն օր առաւօտը 9—11 ժամը

երեկոյեան 5—7 ժամը.

10—6

ԲժՎԱՊԵՏ ԱՐԵՏ. ԲԱՐԱՅԵԱՆ

Հիւանդների ընդունելութիւնը

առ. ժ. 10—12 երեկ. 5—7

Լոյս տեսաւ

ԵՐԻԱՆԴ ԶԱՆԱՅԻ

Նոր-Նախիջեւանի Ս խաչ վանքը

(արտ. «Լուսա» հանդիպ.)

Գինն է 40 կոպեկ

3—3

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

Բարոյական, ուսումնական, արհեստագիտական բերքը

Տարեկան բաժանորդագինն է 10 ֆր.

—4 րուբլի.

Հասցէն A la Rédaction de la Revue «Hantesse» Vienne (Autriche) VII/2 Mechitharisten gasse, 4.

1901 յուլիսի 1-ից Պարիզում կըսկսի լոյս տեսնել հայերէն լեզուով

«ԺԱՄԱՆԱԿ»

Հանդէս գրական, հասարակական, գեղարվեստական, քաղաքական, ժամանակը կուսենայ այն բոլոր բաժինները, ինչ որ ունին եւրոպական գրական հանդէսները, առանձնապէս ուշադրութիւն դարձնելով գիտնական ու գեղարվեստական բաժինների վրայ։

Ժամանակի առաջին համարը լոյս կըտեսնի ճիշտ 1901 թվականի յուլիս 1-ին և ներկայ թվականին կըհատարակի երկու ամիսը մի անգամ, իսկ 1902 թվականի յունւար 1-ից կըհատարակի իւրաքանչիւր ամիս։

Բացւած է բաժանորդագրութիւն 1901 և 1902 թվականներին։

Բաժանորդագրութիւն 1901 թվականի (կիսամեակ) 12 ֆր. 10 րուբլի

Ռուսաստան. 3 րուբլի

Բաժանորդագրութիւն 1901 և 1902 թվականների համար (15 ֆր. 10 րուբլի)

Ռուսիա. 12 րուբլի

Ամենայն տեղերից գիմել հետեւեալ հասցեով.—Paris, (France) 64 rue Claude-Bernand. Directeur de la Revue «JAMANAK» S. Hakhoumian

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԵՐՈՐ ՀԻՍՏԵՐԱՆՈՅ

Բ. ՆԱՐԱՍՏԱՐԻՆԵԱՆԻ

(Կուկիա, Վարնայի արձանի հանդէպ) Հիւանդներին ընդունում են ամեն օր բացի կիրակի օրերից.

Ա. Ա. Ա. ՆԱՐԱՍՏԱՐԻՆԵԱՆԻ

Տ. Ա. Նաւասարդեան—11—12 ժ. վիճաբանական, վեներական (սիֆիլիս) եւ միզասեռ. հ.

Վ. Մ. Չիկովանի—9—10 ժ. աչի, ներքին եւ ներքաւային հ.

Վ. Ի. Գրեյի—11—12 ժ. կանանց եւ երեխայից հ.

Զ. Ի. Բարանասեանց—11—12 ժ. կանանց եւ երեխայից հիւանդ.

Ա. Պ. Կարապետեանց—1—1½ ժ. ներքին եւ երեխայից հ.

Ս. Բ. Կ. Ա. ՆԱՐԱՍՏԱՐԻՆԵԱՆԻ

Ն. Ն. Ռուսոմբեկով—5—6 ժ. վիրաբուժութեան և մորթու հ.

Ա. Ն. Զպալովսկի—6—7 ժ. ներքաւային (եղկադրաբուժութիւն). վեներ. և մորթու հ.

Փ. Ա. Թարխանով—7—8 ժ. ներքին եւ երեխայից հ.

Բ. Ա. Նաւասարդեան—7½—8 ժ.

Վճար 50. Կ. չքաւորները ձրի համալորհրդի (կոնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին.

Ս. Տ. Առանիսակի—ժանր ծաղկահատարեան, թճկապան մարմնամաշ ցուքեանքի մէջ 11—1 ժ.

Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝

Բժշկապետ Նաւասարդեան

Լոյս տեսաւ

ՊԵՏՐՈՍ ՄՈՃՈՒՆԵԱՆՅԻ

ՄԻՏԻ ՎԵՐՔԵՐԸ

(արձակ բանաստեղծութիւններ)

գինը 10 կոպ.

Վաճառում է Թիֆլիսի և գաւառական քաղաքների գրավաճառների և Աղէքսանդրապոլ, հեղինակի մօտ։